

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİN**

_____ **FAKÜLTƏSİ**

İxtisasın şifri:

İxtisaslaşmanın adı:

_____

_____

_____ qızının

**“MÜASİR ŞƏRAİTDƏ DÖVLƏTİN PUL-KREDIT SIYASƏTİNİN
FORMALAŞMASININ VƏ REALLAŞDIRILMASININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ”**

Mövzusunda

BURAXILIŞ İŞİ

Kafedra müdiri:

_____

Elmi rəhbər:

_____

BAKİ – 2018

Mündəricat

Giriş.	
FƏSİL I. Pul-kredit siyasətinin formalaşdırılmasının və reallaşdırılmasının nəzəri- metodoloji əsasları.	
1.1.Dövlətin pul-kredit siyasətinin mahiyyəti və əhəmiyyəti.	
1.2.Dövlətin pul-kredit siyasətinin formalaşdırılmasının və reallaşdırılmasının əsas istiqamətləri	
1.3.Pul-kredit siyasətinin formalaşdırılmasının və reallaşdırılmasının dünya təcrübəsi..	
FƏSİL II. Azərbaycanda pul-kredit siyasətinin reallaşdırılmasında meydana çıxan problemlər və bu sahədə dövlət siyasətinin təkmilləşdirilməsi	
2.1.Azərbaycanda pul-kredit siyasətinin formalaşdırılmasının əsas xüsusiyyətləri.	
2.2.Azərbaycanda pul-kredit siyasətinin reallaşdırılmasının müasir vəziyyəti və bu sahədə meydana çıxan problemlər.	
2.3.Azərbaycanda pul-kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsi məsələləri.	
Nəticə.	
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı	
Təklif.	

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Bildiyimiz kimi dövlətin iqtisadi siyasətinin önəmli vəzifələri müasir iqtisadi inkişafın, qiymətlərin sabitliyinin saxlanılmasından, tədiyyə balansının tarazlığının təmin edilməsindən ibarətdir. Qeyd etdiyimiz məqsədlərə çatmaq üçün dövlətin sərəncamında olan pul-kredit siyasəti kimi iqtisadi tənzimləyici bir mexanizm vardır ki, bu da öz növbəsində müxtəlif üsul və vasitələrlə həyata keçirilir. Pul-kredit siyasətinin bu proseslərə hansı dərəcədə təsir göstərməsi bir qədər mübahisəli məsələdir. Amma var olan təcrübə onu da qeyd etməyə əsas verir ki, pul siyasətinin əsas məqsədləri qiymətlərdəki sabitliyə nail olmaq, qısa müddətli perspektivdə Milli pul vahidinin dayanıqlığının möhkəmləndirilməsi, bankın alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsi, xarici valyutalara nisbətən dönərliliyinin artırılmasını, iqtisadiyyatın bütün sahələrində az faizli kredit resurslarına duyulan tələbatın ödənilməsinə imkan yaradılması və bank sektorunun möhkəmləndirilməsindən ibarətdir. Əsas 1992-ci ildə formalaşdırılmağa başlamış və hazırkı dövrə kimi inkişafda olan Respublikamızın ikipilləli bank sistemi, yəni, Mərkəzi Bank və kommersiya bankları öz fəaliyyətlərini davam etdirirlər. İlk pillədə duran Azərbaycan Respublikasının əsas bankı, yəni Mərkəzi bankı fəaliyyət göstərdiyi illər ərzində bütün digər sahələrdə olduğu kimi maliyyə vasitələrinin cəlb edilməsi, məzənnə siyasəti və pul-kredit sahəsində də uğurlar qazanmışdır. Pul siyasətinin uğurlu aparılması ölkənin əsas bankının ən vacib önəmli vəzifələrindən biridir. İndiki dövrdə Respublikamızda iqtisadiyyatın inkişafı xeyli dərəcədə dövlətin iqtisadi siyasətinin üç ən mühüm ünsürü olan- büdcə-vergi, pul-kredit və struktur ünsürləri arasında sıx qarşılıqlı əlaqə və uzlaşmasının yaradılmasından asılıdır. Mərkəzi bankın respublikada həyata keçirdiyi maliyyə siyasəti milli pul olan manatın daha çox sabitləşməsinə və inflyasiyanın sürətinin aşağı səviyyəsinin saxlanılmasına yönəldilmişdir. Qeyd edilənlər ölkəmizdə iqtisadi yüksəlişin dinamikasını təmin etmək üçün struktur və investisiya siyasətini həyata keçirməyin zərur şərtləridir. Mərkəzi Bank maliyyə dövriyyəsinin tənzimlənməsi, milli pul məzənnəsinin

möhkəmləndirilməsi, bank sisteminin inkişaf etdirilməsi, maliyyə bazarının təşəkkül tapması sahəsində tədbirlər kompleksi həyata keçirmək yolu ilə bütün iqtisadi agentlər tərəfindən əmanətlərin formalaşdırılması və bu əmanətlərin zaman keçdikcə məhsuldar investisiyalara çevrilməsi üçün obyektiv təminat yaradır. Eyni zamanda, milli və xarici maliyyə mənbələri də aktivlərin gərginliyini tarazlaşdırmaq məqsədilə görülməli tədbirlər siyasətinin tərkib hissəsidir. Bu cür pul siyasəti respublikada gözlənilən və gözlənilməyən inflyasiyanın maksimum səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün maliyyə mənbələrindən istifadə edilməsinə yönəldilmiş bir siyasətdir.

Tədqiqatın obyekt – Dünya ölkələrində dövlətlərin reallaşdırdığı pul-kredit siyasəti, inflyasiya, Mərkəzi bankın fəaliyyəti, tədiyyə balans, faiz dərəcəsi, açıq bazarda əməliyyatlar, ÜDM, Azərbaycan iqtisadiyyatı, Azərbaycanın Bank sistemi və s. dir.

Tədqiqatın predmeti ölkəmizdə pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsi zamanı ortaya çıxan problemlərin tədqiqi, dünya ölkələrində həyata keçirilən pul-kredit siyasətinin öyrənilməsi, Azərbaycanda pul-kredit siyasətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi – İqtisadiyyatdakı mövcud problemlərin təhlili və onların pul-kredit siyasəti vasitəsilə aradan qaldırılması, dövlətin bu istiqamətdə həyata keçirdiyi əsas tədbirlərdir.

Tədqiqatın məzmunu. Diplom işinin birinci fəslində iqtisadiyyatın tənzimlənməsi ilə bağlı həyata keçirilən pul-kredit siyasətinin nəzəri – metodoloji məsələlərindən danışılmışdır. Dünya ölkələrində bu istiqamətdə reallaşdırılan tədbirlər və tənzimləmə formalarından bəhs edilmişdir. İkinci fəsildə isə Azərbaycanda pul-kredit siyasətində mövcud problemlərdən danışılmış və bu istiqamətdə dövlətin həyata keçirilməli olduğu əsas tədbirlər vurğulanmışdır. Pul-kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinə toxunulmuşdur.

FƏSİL I.PUL-KREDIT SIYASƏTİNİN FORMALAŞDIRILMASININ VƏ REALLAŞDIRILMASININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI.

1.1. Dövlətin pul-kredit siyasətinin mahiyyəti və əhəmiyyəti

Hər bir dövlətin özünə məxsus pul-kredit siyasəti mövcuddur və bu siyasət hər bir dövrdə müxtəlif formalarda təzahür etmişdir. Əlbəttə ki, bu siyasətin mərkəzində pul dayanır.

Bu fəsili ilk olaraq Pul –kredit siyasətinə aid nəzəriyyələrdən misallar üzərində təhlil edək. Belə ki, pulun və dövlətin pul kredit siyasətinin iqtisadiyyata mənfi və müsbət təsirlərini göstərək. Bu siyasəti təhlil etmək üçün iki yanaşma metoduna diqqət yetirək. Bu siyasətlərdən biri monetarizm siyasətidir. Digər siyasətə isə Keyns nəzəriyyəsi də deyirlər. Belə ki, keynsçilərin fikrincə bazar iqtisadiyyatı sabit sistem deyildir. Bu səbəbdən də dövlət daima müxtəlif üsul və vasitələrdən istifadə etməklə, bazarda pul-kredit siyasətini tənzimləməlidir. Monetar siyasət isə iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsində bücdə siyasəti qədər faydalı deyildir. 70-ci illərdə Keyns məktəbində böhran başlayandan sonra iqtisadi nəzəriyyədə neoklassik istiqamətdən monetarizmə üstünlük verilməyə başlandı. Monetarizmin müasir zamanda ən tanınmış nümayəndəsi Fridmandır. Keyns nəzəriyyəsindən fərqli olaraq, monetarizm nəzəriyyəsində bazar daxili sabit sistemdir və iqtisadiyyatın əsasını təşkil edir və “pul qaydaları” ilə idarə tənzimlənir. Bu nəzəriyyənin də əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, dövlət daima tədaviyə ehtiyac olan pul kütlələrinin artmasını və azalmasını tənzimləməli və müdafiə etməlidir. Bu artımın kəmiyyətini aşağıdakı düsturla zəif edə bilərik:

$$\Delta M = \Delta Y + \Delta P$$

Burada, ΔM -orta illik artım (yəni %), ΔP –inflasiyanın artımı və nəhayət ΔY – ümumi daxili məhsulun orta illik faizlə artımı kimi şərtləndirilmişdir. Bütün bu yuxarıda şərh etdiklərimiz pul-kredit siyasətinin müasir zamanəmizə qədərki təzahürü idi.

Müasir cəmiyyətimizdə isə hər bir dövlət pul-kredit siyasətinin tənzimlənməsində bir neçə metodlardan istifadə edir. Həmin metodların öz başlanğıclarını yuxarıda izahını verdiyimiz hər iki pul nəzəriyyəsi metodlarından götürdüyünü qeyd etsək yanılmarıq. Yəni, həm Keynsçilik və həm də monetarizm nəzəriyyəsinin ancaq üstün cəhətlərindən istifadə etməklə müasir yeni metodlar yaradılmışdır.

Hər bir dövlətin iqtisadi siyasətində daha çox monetar nəzəriyyələrə üstünlük verilir, belə ki, bu nəzəriyyələrin üstün tərəfi iqtisadiyyatda % dərəcələrinin təsirindən istifadə olunmasından və ondan hərtərəfli yararlanmaqdan ibarətdir.

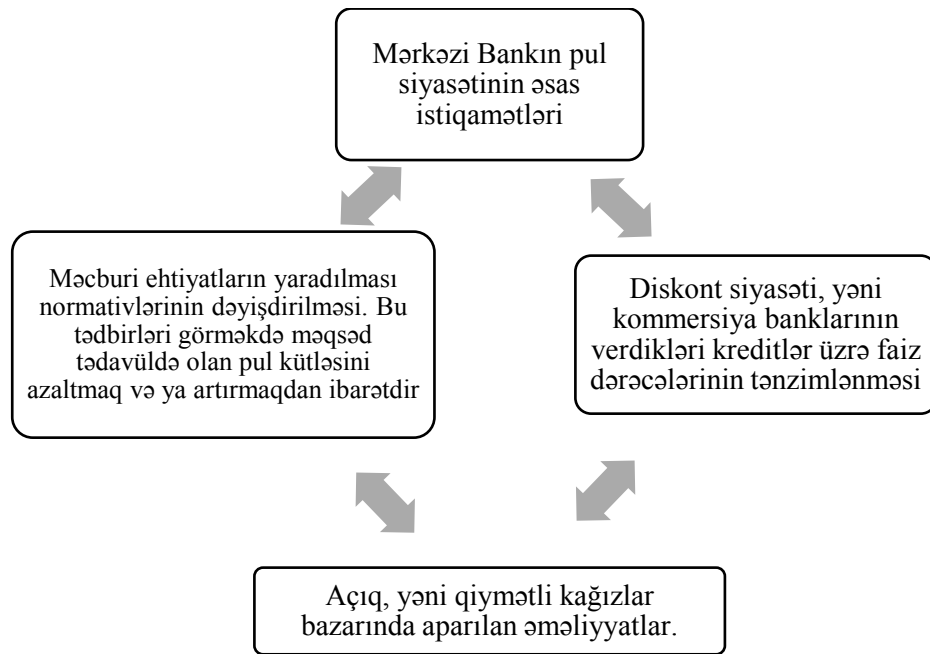
Dövlətin pul-kredit siyasəti, hər bir cəmiyyətdə tədaviyədəki pulların və verilmiş kreditlərin dövriyyəsi və tənzimlənməsi həyata keçirdiyi tədbirlər məcmusundan ibarətdir. Pul-kredit siyasətinin əsas məqsədi isə, həm kredit bazarında və həm də tədaviyədə olan pulların daima dövlət nəzarətində saxlanılmaqla, gözlənilən böyük inflyasiya təhlükəsinin qarşısını vaxtında və sağlam almaqdan təşkil olunmuşdur.

Pul-kredit siyasət ihəyata keçirilərkən dünya təcrübəsində sınaqdan çıxmış metodlardan istifadə edir.

Bu missiyyaları isə öz növbəsində hər bir dövlətin Mərkəzi Bankı həyata keçirir. Pul-kredit siyasətinin əsas vəzifəsi ölkədə iqtisadiyyatın stabilliyini təmin etmək, inflyasiyanın məqbul səviyyəsini saxlamaqdan ibarətdir.

İstehsalın səviyyəsi aşağı düşdükdə işsizlik də artır, mərkəzi banklar kredit verilməsini genişləndirmək və faiz dərəcəsini aşağı salmaq yolu ilə mövcud vəziyyəti aradan qaldırmağa çalışırlar. İqtisadiyyatın yüksəlməsi isə əksəriyyət hallarda «birja hərəkəti»nin, möhtəkirliyin, qiymətlərin, müxtəlif sahələr arasında uyğunsuzluqların artması ilə müşayiət olunduğuna görə mərkəzi banklar kredit verilməsini məhdudlaşdırmaq, faiz dərəcələrini artırmaq, ödəniş vasitələri emissiyasını azaltmaqla vəziyyətin qarşısını almağa çalışır.

Dünya təcrübəsində tədaviyədə olan pul kütləsinin tənzimlənməsində aşağıdakı vasitələrdən istifadə edilir.

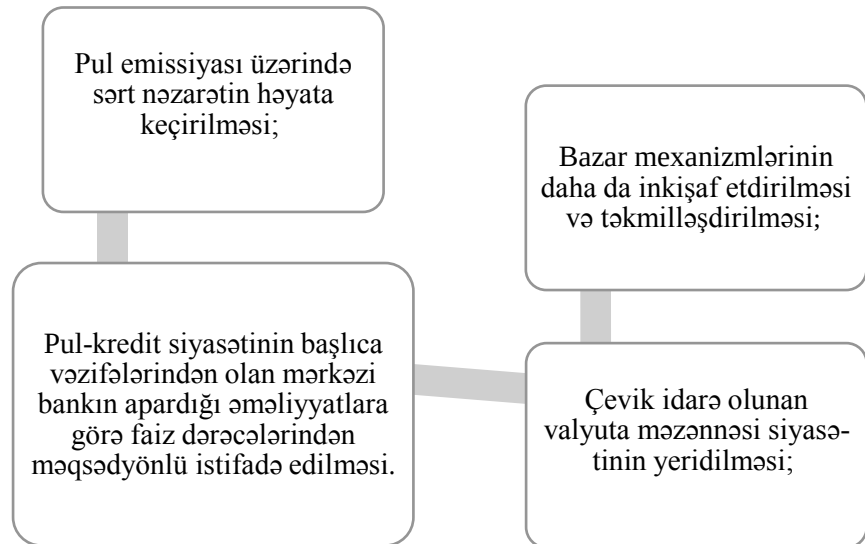

Sxem 1.1. Mərkəzi Bankın pul siyasətinin əsas istiqamətləri

Sxemdən də göründüyü kimi, qiymətli kağızlar bazarında dövlət tərəfindən aparılan əməliyyatlar, kommersiya banklarının Mərkəzi Bankın verdiyi kreditlər pul kütləsinin tənzimlənməsinin əsas metodlarıdır.

Pul siyasətini həyata keçirərkən Mərkəzi Banklar əsasən bunu iki formada edirlər. Birbaşa, yəni tənzimləyici funksiyadan istifadə etməklə və dolay yolla. Dolay dedikdə pul bazarına təsir etməklə basa düşülür.

Bildiyimiz kimi Mərkəzi Bank pul-kredit siyasətini həyata keçirərkən bir sıra vəzifələri yerinə yetirir. O, valyuta məzənnəsi siyasətini yeridir ki, bu da valyutanın çevik idarə olunmasına şərait yaradır. Pul emissiyası üzərində sərt nəzarət həyata keçirir ki, bu da iqtisadiyyatda olan pul kütləsinin miqdarının tənzimlənməsində böyük rol oynayır. Faiz dərəcələrindən məqsədyönlü istifadə edir. Ölkədə qiymətlərin artımı, yəni inflyasiya şəraitində Mərkəzi bank sərt pul siyasəti həyata keçirməklə faiz dərəcələrini artırır. Nəticədə insanlar daha az kredit götürür və pul kütləsinin azalması müşahidə edilir. Yumşaq pul siyasəti yeridərkən faiz dərəcələri aşağı salınır.

Sxem 1.2. Mərkəzi bankın pul siyasətində yerinə yetirdiyi vəzifələr

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində pul kimi kredit siyasəti də böyük əhəmiyyətə malikdir və dövlətin pul-kredit siyasətinin tənzimlənməsində rol oynayır. Məhz, bazar iqtisadiyyatında nəğdsiz pulun çəkisinin artımına zərurət yarandığından kreditlərin geniş vüsət alması zəruri olur.

Hal-hazırda kredit iqtisadiyyatda spesifik rol oynayır və istehsalın fasiləsiz hərəkətini təmin etməklə yanaşı, həmçinin onun sürətləndirilməsinə şərait yaradır.

Eyni zamanada kredit həm də tədavül xərclərinin azalmasına kömək edir. Pul kimi kreditin də yerinə yetirdiyi mühüm funksiyaları var. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik.

- Pul vəsaitlərinin mərkəzləşməsi və təmərküzləşməsinin sürətlənməsi
- Nəgd pulların yerləşdirilməsi
- Pulların yığılması
- Pul dövriyyəsinin həcminə nəzarət edilməsi
- Kredit alətlərinin və bununla bağlı olan əməliyyatların yaradılması

Bu paraqrafda yekun olaraq qeyd etmək istərdim ki, pul siyasəti iqtisadiyyatın tənzimlənməsində istifadə olunan ən effektiv tələb yönümlü siyasətlərdən biridir.

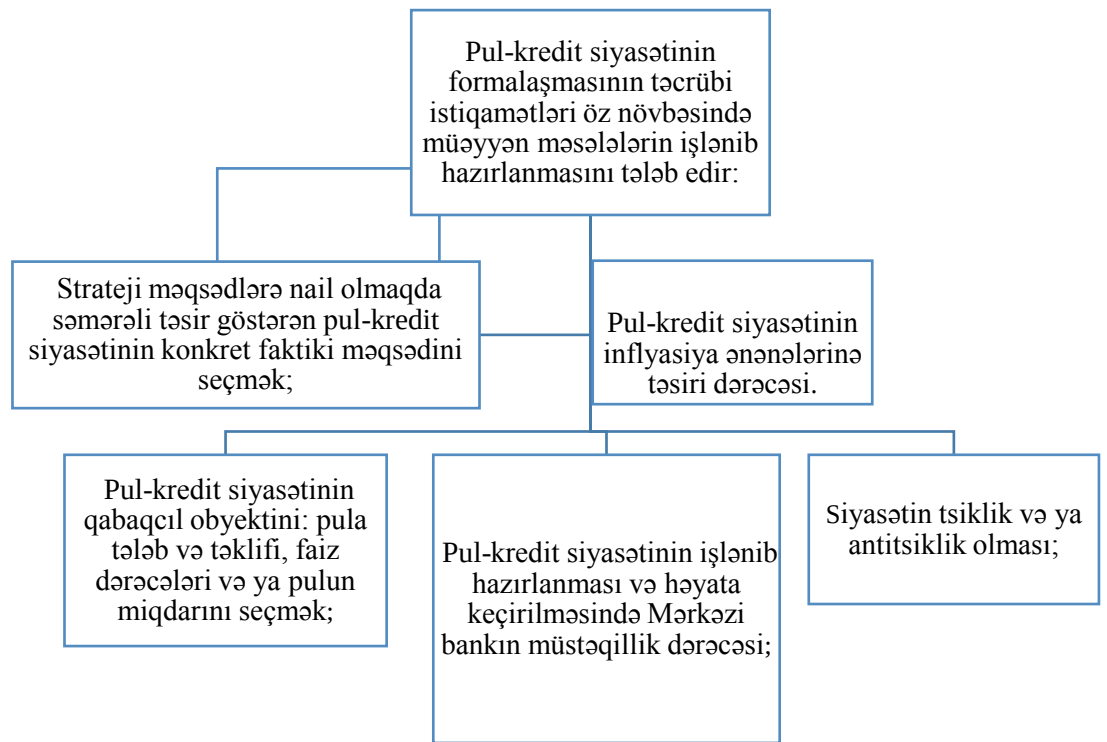
1.2.Dövlətin pul-kredit siyasətinin formalaşdırılmasının və reallaşdırılmasının əsas istiqamətləri

Qeyd etdiyimiz kimi dövlətin iqtisadi siyasətin reallaşdırılmasında əsas istiqamətlərdən biri də pul-kredit siyasətidir. Pul siyasəti deyərkən ölkədə pul-kredit münasibətlərinin təşkili sahəsində Mərkəzi bank və hökumətin birgə işləyib hazırladığı tədbirlər məcmusu başa düşülür. Belə tədbirlərin köməyi ilə təkrar istehsal sahəsinə pul-kredit sferasının təsiri təmin edilir. Bu kimi tədbirlər hər bir ölkənin qarşısında duran vacib strateji məsələlərin, inflyasiyanın buxovlanması, iqtisadi artımın tənzimlənməsi, istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi, əhalinin məşğulluğunun təmin olunması, xarici iqtisadi əlaqələrin stabilləşdirilməsi və s. təmin edilmiş olur. Deməli, Mərkəzi bankın pul siyasəti deyərkən:

- iqtisadi artımın tənzimlənməsi;
- inflyasiyanın buxovlanması;
- istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
- əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi;
- xarici iqtisadi əlaqələrin stabilləşdirilməsi və s. başa düşülür

Ümumilikdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsas məqsədi ölkənin optimal iqtisadi artım tempi şəraitində iqtisadi tarazılığa çatmaqdır. İqtisadi siyasətin mühüm bir sahəsi kimi pul siyasəti özündə maliyyə quruluş xarici iqtisadi və sosial siyasəti birləşdirir. Deməli pul siyasətinin əsas məqsədi iqtisadi artımın təmin olunmasıdır. Bu dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas məqsədinə uyğundur. Lakin buna pul siyasəti tədbirlərinin köməyi ilə çatmaq mümkün deyil. Belə tədbirlər mərhələlərlə və yavaş həyata keçirilir. Cari pul siyasəti isə müəyyən məqsədlərə yönəldilir. Məsələn üçün maliyyə əməliyyatlarının nizamlaşdırılması vasitəsilə dövriyyədə olan pulun miqdarı da eyni zamanda nizamlaşdırılır, milli Pul mənbələrinin kursu nizamlaşdırılır, inflyasiyanın istiqamətləri müəyyənləşdirilir və s. [13,62]. Pul siyasətinin iqtisadi və təşkilati əsasının xüsusiyyəti bankın subyektləri və obyektlərinin xüsusiyyətləri ilə müəyyən olunur. Pul-

kredit siyasətinin obyektı dedikdə maliyyə bazarındakı təklif və tələb başa düşülür. Dövlətin pul-kredit siyasətini həyata keçirmək öhdəliyi olan Mərkəzi Bank və digər kommersiya bankları bu siyasətin subyektləri hesab olunurlar. Tədavüldəki maliyyə kütləsini nizamlaşdırmaq məqsədilə Mərkəzi Bank müxtəlif növ maliyyə aqreqlərindən istifadə edir, onların həcmi artırır və ya azaldır. Maliyyə dövriyyəsində olan ümumi maliyyə kütləsində aqreqlərin quruluşunu dəyişdirir. Maliyyə bazarı, maliyyə təklifi, pula tələbat və eləcə də pulun "qiyməti" ilə faiz dərəcələrinin tarazlığının təmin edilməsini əks etdirir. Maliyyə bazarında tarazlıq daima hərəkətdə olur, yəni bir çox amillərin təsiri ilə o, daima dəyişir. Təsəvvür edək ki, pulun təklifi dəyişilir, pula tələbat isə dəyişməz olaraq qalır. Maliyyə kütləsinin təklifi artdıqda müvəqqəti olaraq onların artıqlığı yaranır. İnsanlar faiz gətirməyən öz maliyyə ehtiyatlarını azaldır və digər maliyyə aktivləri olan istiqrazları əldə etməyə çalışırlar. Onlara tələbat artır və müvafiq olaraq qiymətlər də artım baş verir. Pulların saxlanması görə faizlər və ya digər alternativ gəlirlər aşağı düşür. Bu zaman əhali və firmalar yavaş-yavaş əllərində saxlamalı olduqları pulun miqdarını artırır və aşağı faizlə yüksək maliyyə təklifi ilə maliyyə bazarında bərabərlik bərpa olunur. İkinci halda pula tələbat dəyişilərək maliyyə təklifi sabit qalarsa milli iqtisadiyyat çərçivəsində mal dövriyyəsinə xidmət etmək üçün çox maliyyə tələb olunur, əhali və firmalar isə öz aktivlərinin maliyyə formasında saxlanmasına üstünlük təminatdırlar. Ümumilikdə pul siyasəti əsasında maliyyə nəzəriyyəsi - pulun və kredit siyasətinin ümumilikdə iqtisadiyyatın vəziyyətinə təsiri prosesi durur. İndiki dövrdə bazar iqtisadiyyatı modelinə malik olan ölkələr iki pul siyasəti konsepsiyasından birini seçirlər: kredit restriksiyası və kredit ekspansiyası. Kredit ekspansiyası dedikdə ucuz maliyyə siyasəti başa düşülür, restriksiya isə bahalı maliyyə siyasətidir. Mərkəzi bank tərəfindən həyata keçirilən kredit ekspansiyası nəticəsində bankların resursları artır. Dövriyyədəki maliyyə kütləsi ucuz kreditlər nəticəsində artır. Restriksiya banklardakı kreditləşmə imkanını azaldır. Nəticədə iqtisadiyyatdakı pul kütləsi də azalır.

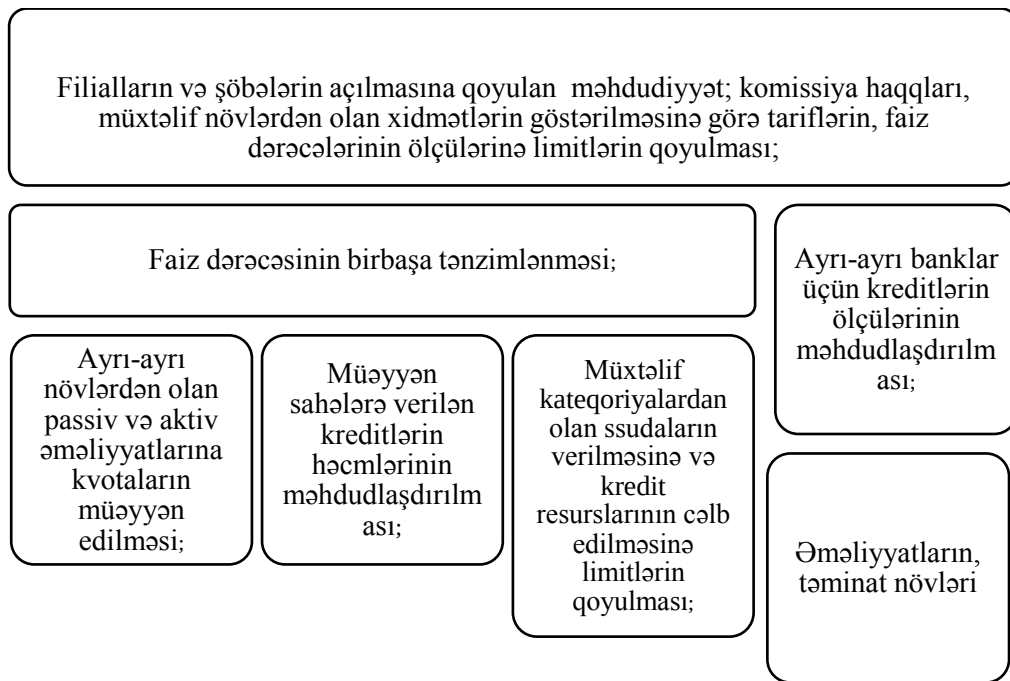

Sxem 1.3. Pul-kredit siyasətinin nəzəri təhlili.

Pul-kredit siyasətinin formalaşdırılmasının və reallaşdırılmasının hər bir dövlət üçün böyük iqtisadi tənzimləmə alətlərinin tətbiq edilməsinə yanaşmalar pul-kredit siyasəti metodlarını əks etdirir ki, iqtisadi ədəbiyyatda onları birbaşa və dolayısıya bölürlər [19].

Mərkəzi Banklar birbaşa pul siyasətinin vasitəsilə kredit səviyyəsinə və faiz dərəcələrinə məhdudiyyətlər qoymaqla müdaxilə edirlər. Eyni zamanda birbaşa pul siyasətinin hədəfi maliyyə institutlarının balanslarıdır.

Mərkəzi Bankların balansları dolayı pul siyasətinin əsas hədəfləridir. Tələb-təklif səviyyəsinə Mərkəzi bank dolayı pul siyasəti vasitəsilə təsir edir. İqtisadiyyatı tənzimləməkdə Mərkəzi banklar nadir hallarda birbaşa pul siyasətindən istifadə edirlər. Bu sahədə dolayı pul siyasəti daha effektivdir. Birbaşa pul siyasətinə nəzərən dolayı siyasət vasitələri daha yumşaq siyasətdir.

Sxem 1.4. Pul-kredit tənzimləməsinin birbaşa metodlarının xarakteristikası

Amma müasir şəraitdə pul-kredit tənzimləməsinin belə metodları praktiki olaraq tətbiq edilmir, onların tətbiq edilməsi təcrübəsi əsas inzibati-komandalıdan bazar iqtisadiyyatı sistemində keçid dövrü üçün əhəmiyyətlidir. Hazırda Mərkəzi banklar monetar tənzimləmənin dolayı metodlarından və xüsusən də faiz siyasətindən istifadə edirlər. Əksər Mərkəzi banklar üçün hazırda Mərkəzi bankların iqtisadiyyata təsir aləti kimi faiz dərəcəsi çıxış edir. Faiz dərəcəsi İnkişaf etmiş sənaye ölkələrinin və əksər inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatında əsas monetar tənzimləmə alətidir. Bu halda faiz dərəcəsindən tənzimləmə aləti kimi istifadə edilməsinin iki üsulu mövcuddur. İlk olaraq dərəcənin Mərkəzi Bank tərəfindən birbaşa dəyişdirilməsini və bununla da maliyyə təklifi və bankların izafi ehtiyatlarına, maliyyə bazarı dərəcələrinə və maliyyə alətlərinin qiymətlərinə təsirinin tənzimlənməsini nəzərdə tutur. İkincisi, dərəcədən siyasətin əməliyyat orientiri qismində istifadə olunmasından, yəni – faiz dərəcəsinin təyinatlı səviyyələrinin müəyyən edilməsindən ibarətdir ki, onlar da maliyyə təklifi parametrlərinin dəyişdirilməsinin köməkliyi ilə əldə edilir. Həm ilk, həm də ikinci halda Mərkəzi bankın faiz dərəcəsinin dəyişməsi mexanizminin iqtisadiyyata təsiri məqsədli

olaraq fərqlənmir. Monetar siyasətin kəmiyyət parametrlərinin müəyyən edilməsi üçün Mərkəzi banklar müxtəlif iqtisadi-riyazi modellərdən istifadə edirlər ki, onlar iqtisadiyyatda tarazlaşmış qarşılıqlı əlaqələr və çevikliyin qiymətləndirilməsi kimi sahələrdən tutmuş milli iqtisadiyyatın iri və mürəkkəb modellərinə qədər dəyişir, sonuncu da iqtisadi dinamikanı, məlum iqtisadi qanunauyğunluqları və siyasət qaydalarını, eləcə də nominal və real şokları xarakterizə edən onlarla amilin daxil olduğu DSGE (Dynamic stochastic general equilibrium) adlanan yanaşmaya əsaslanır. Belə ki, Mərkəzi bankların milli iqtisadiyyatın mürəkkəb DSGE modellərindən istifadəsinə nümunə qismində Kanada Bankının istifadə etdiyi TOTEM (Terms of trade economic model) [81], ABŞ FEX-nin SİGMA [75], Avropa Mərkəzi bankının NAWM (New Area-Wide Model) [62] modelini göstərmək olar. Göstərilən halda qeyd etmək lazımdır ki, hazırkı sinifdən olan modellərdə Mərkəzi bankın davranışı əsasında siyasətin riyazi verilən qaydalarının köməkliyi ilə təsvir edilir, hansı ki, Mərkəzi Bank belə ehtimal edilir ki, buna riayət edir. Bu zaman standart olan təcrübə DSGE modelində Mərkəzi bankın siyasəti qaydaları qismində Teylor tənliyi növlərinin işə salınmasıdır. Monetar siyasətin aparılması zamanı bu qayda aparıcı iqtisadiyyat ölkələrinin (ABŞ Federal ehtiyat sistemi, Avropa Mərkəzi bankı, İngiltərə Bankı, Yaponiya Mərkəzi bankı) Mərkəzi bankları tərəfindən nəzərə alınır [88,89]. Tənlik monetar siyasət üzrə Mərkəzi banklar arasında faydalı təlimat kimi geniş şəkildə tanınmışdır, bankın tətbiq edilməsi isə sonradan bir çox tədqiqatçıların əsərlərində çalışılmışdır. Nəticədə Teylor qaydasının çoxsaylı modifikasiyaları hazırlanmışdır və hazırda təyinatlı faiz dərəcəsinin buraxılış və inflyasiyadan aralanması asılılığını əks etdirən istənilən tənlik Teylor tənliyinin növü hesab edilir. İqtisadi ədəbiyyatda həmin qaydanın müxtəlif modifikasiyaları mövcuddur. Misal üçün, Klaridi, Qali və Qertlerin işində Mərkəzi Bank tarixi məlumatların dəyişməsinə deyil, gözlənilən ölçülərin dəyişməsinə reaksiya göstərir. Teylor qaydasının modifikasiyaları da mövcuddur ki, onlarda faiz dərəcəsinin əvəzinə maliyyə bazası artımının təyinatlı sürəti qiymətləndirilir. Qaydanın belə variantlarının mövcud olması onunla şərtləndirilir ki, Mərkəzi Bank monetar siyasətin

işçi aləti qismində faiz dərəcəsindən deyil, maliyyə bazası təkliflərinin həcmindən istifadə edə bilər. Maliyyə bazasının faiz dərəcəsinin dəyişməsi şəklindəki kimi dəyişməsi bank sisteminin izafi ehtiyatlarına, maliyyə bazarlarında və bütövlükdə iqtisadiyyatdakı vəziyyətə təsir göstərir. Əlbəttə, real həyatda heç bir Mərkəzi Bank öz siyasətini hər hansı bir düsturuna ciddi şəkildə sırf mexaniki riayət edilməsi üzərində qurmur, eyni ilə də yalnız diskresiya əsasında aparılan monetar siyasətə rast gəlmək mümkün deyil. Müəyyən siyasət qaydaları bu və ya digər şəkildə həmişə mövcud olurlar, belə ki, yuxarıda da qeyd edildiyi kimi siyasətin nəticələrinə gözləntilər təsir göstərir, deməli – Mərkəzi bankın hərəkətləri şəffaf və Mərkəzi bankın hərəkətlərinə inamın təmin edilməsi üçün ictimaiyyət tərəfindən başa düşülən olmalıdır. [5,91]. Qeyd edildiyi kimi pul-kredit tənzimləməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin mühüm bir mexanizmidir. İqtisadi siyasətin obyektinin cəmiyyətin iqtisadi sisteminin olması səbəbindən dövlətin iqtisadiyyata olan tənzimləyici təsiri bankın fəaliyyətinin səmərəliyinin yüksəldilməsinə xidmət etməlidir. Bu öz növbəsində, uzun müddətli perspektiv üçün onu bildirir ki, iqtisadi siyasət dövlətin iqtisadi siyasətinin səmərəliyinin meyarı kimi ictimai rifahın yüksəlməsinə yardımçı olmalıdır. Kifayət qədər uzun müddət ərzində praktiki olaraq belə səmərəliyinin ölçüsü iqtisadi artımın sürəti olmuşdur. Amma müasir şəraitdə iqtisadi siyasət uzunmüddətli perspektivdə təkcə yüksək iqtisadi artım sürətini təmin etməli deyil, həm də uzun müddətli perspektivdə eyni zamanda milli vayutanın sabitliyi, yüksək məşğulluq, iqtisadiyyatda struktur tarazlığının pozulmaları, mühüm iqtisadi dəyişənlərin titrəyiş amplitudlarının hamarlamaları olmadan bankın dəstklənməsi üçün önəmli yaratmalıdır. Müvafiq olaraq milli Pul mənbələrinin yüksək alıcılıq qabiliyyətinin təmin edilməsindən əlavə pul-kredit tənzimləməsi həmin vəzifələrin həllinə də yardımçı olmalıdır. Bununla əlaqədar olaraq monetar siyasət iqtisadiyyatın antitsikliki tənzimlənməsi və dövlətin böhran əleyhinə sabitləşdirmə siyasətinin alətlərindən biri qismində çıxış edir. Böhranlar nəzəriyyəsi kifayət qədər mürəkkəbdir və sona qədər tədqiq edilməmişdir, buna görə də iqtisadi böhranların belə təsnifatı, eləcə də yaranma səbəblərinin təsviri hazırkı işin

çərçivəsindən çox-çox kənarlara çıxır. Buna baxmayaraq, bütövlükdə bizim fikrimizcə, iqtisadi böhranlar iki mövqedən nəzərdən keçirilə bilər: İlki, iqtisadiyyatın tsiklik inkişafının obyektiv mövcud olan mərhələsi kimi və ikincisi, iqtisadi sistemin və ya bankın tərkib hissələrinin belə təsirə zəifliyi ilə bərabər müxtəlif növlərdən olan şokların təsiri ilə yaranan fəvqəladə hadisə. İlk yanaşma ümumi iqtisadi böhranlara tətbiq edilə bilər ki, onların da əlamətləri istehsalatın artımı, infilyasiya, işsizlik, əhali gəlirləri kimi mühüm iqtisadi dəyişənlərin sabit neqativ dinamikası, eləcə də istehsalat artımı sürətlərinin kəskin aşağı düşməsi və müəssisələrin müflisləşməsinin (iqtisadi qabiliyyətsizliyinin) kütləvi artımı ola bilər. Qısa müddətli perspektivdə istehsalın faktiki həcmənin ölçüsü iqtisadiyyat üçün potensial şok təsirlərindən fərqlənə bilər. Bu əmək haqları və qiymətlərin ləng uyğunlaşması ilə əlaqədar olan sapma prosesini əks etdirir ki, bu da neokeyns iqtisadi modelinin önəmli postulatlarından vacibidir[6,21].

Pul siyasəti həyata keçirilərkən əsas diqqət bank sistemindəki sabitliyə yönəldilir. Hər bir ölkədə bankın iqtisadiyyatını əhatə edən zəruri element ölkənin bank sistemidir. Bank sistemi vasitəsilə pul kredit nizamlaşdırılması impulsu bütün iqtisadiyyata ötürülür. Kommersiya banklarında fəaliyyətin tənzimlənməsi pul siyasətinin bir istiqaməti kimi qəbul olunmalıdır.

Pul siyasətini həyata keçirərkən Mərkəzi bank müəyyən metodlardan istifadə edir. Pul siyasəti metodu deyərkən bu sahədə olan subyektlərin obyektlərə təsir etdikləri üsulların məcmusu başa düşülür. Pul siyasətində birbaşa və dolaylı metodlarda istifadə edilir. Dövlət orqanları üçün birbaşa metodlar daha əlverişlidir. Bu metodlardan ən çox iqtisadi böhran zamanı istifadə olunur. Lakin buna baxmayaraq birbaşa metodlar kobud xarici təsir kimi qəbul edilir. Ümumi metodlar, bunlar əsasən dolayısı metodlardır. Selektiv metodlar əsasən direktiv xarakter daşıyırlar.

Mərkəzi banklar dünya təcrübəsində pul siyasətini aşağıdakı alətlərlə nizamlayırlar, məcburi ehtiyat normaları, faiz dərəcələri, açıq bazarda əməliyyatlar. Mərkəzi bank bu alətlərdən iqtisadiyyatda pul kütləsini tənzimləməkdə istifadə edir.

1.3.Pul-kredit siyasətinin formalaşdırılmasının və reallaşdırılmasının dünya təcrübəsi.

Ölkələrdə pul-kredit siyasətin adətən ölkənin mərkəzi bankı tərəfindən həyata keçirilir. Məsələn, ABŞ da bu siyasəti həyata keçirən Federal Ehtiyat Bankları, Almaniya Almaniyada Federal Bankı, B.Britaniyada İngiltərə bankı, Azərbaycanda isə Mərkəzi Bankdır. ABŞ-da pul siyasətini Federal ehtiyat sistemi ilə pul dövriyyəsinə nəzarət edən orqan birlikdə həyata keçirir. Bu orqan ölkədəki bütün kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə nəzarət edir. Bu orqanlarla yanaşı ayrı-ayrı ştatların bank departamentləri və depozit sığortasının federal şirkəti də fəaliyyət göstərir.

B.Britaniyanın mərkəzi bankı olan İngiltərə bankı ilə yanaşı ixtisaslaşmış kredit idarələri - diskont evlər fəaliyyət göstərir. Diskont evlərinə 8 institut daxildir ki, onlar da öz növbəsində İngiltərə bankı və kredit institutları arasında vasitəçi qismində çıxış edirlər. Eyni zamanda bu institutlar Mərkəzi Bankda təkrar maliyyələşməni həyata keçirirlər. B.Britaniya Mərkəzi Bankında diskont evlərinə daxil olan 8 institutdan başqa digər institutlar təkrar maliyyələşmə ilə məşğul ola bilməzlər. Almaniya isə milli kredit sistemi ilə əlaqələri Federal bank özünün filialları ilə yanaşı, eyni zamanda digər iri bankların köməyi ilə həyata keçirir.

Almaniyada Federal bankın və onun filiallarının əsas vəzifəsi kommersiya banklarındakı minimum ehtiyat normalarına nəzarət etmək, ərazidə yerləşən kredit institutlarının nağd vəsaitlə təmin olunması və eyni zamanda milli krizin mərkəzləri funksiyasının icra etməkdir. Belə filiallar Mərkəzi bank və kredit institutları arasında vasitəçi kimi çıxış edir.

İnkişaf etmiş ölkələr sırasında ABŞ və Böyük Britaniya nisbətən yaxşı artım nümayiş etdirirlər. Yaponiya iqtisadiyyatı da artır, lakin, əvvəlki illərdə yaranmış yüksək dövlət borcu və aşağı artım potensialı ciddi makroiqtisadi problemlər yaradır. Avrozona iqtisadiyyatında isə artım sifirə yaxınlaşa bilər. Bu, xüsusilə Avropanın cənub ölkələrində özünü qabarıq göstərir.

Qabaqcıl ölkələrdə deflyasiya meyilləri güclənir. ABŞ, Avrozonaya daxil olan əksər ölkələrdə və Britaniya inflyasiya hədəfdən aşağı olmuşdur. Çin hökumətinin 6%-lik hədəfinə baxmayaraq, inflyasiya 3%-dən aşağı düşmüşdür.

Avrozona iqtisadiyyatında ciddi makroiqtisadi problemlər qalmaqdadır. Avrozona iqtisadiyyatında artım III rübdə 0.6% olmuşdur. Mövcud vəziyyətdə iqtisadi aktivliyi yüksəltmək məqsədilə Avropa Mərkəzi Bankı pul siyasətini daha da yumşaltmışdır. Belə ki, ilin əvvəlində 0.25% olan yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsi iyun ayında 0.15%, sentyabr ayında isə 0.05% həddinə endirilmişdir. Faiz dərəcələrinin endirilməsinə baxmayaraq, Avrozo- nada deflyasiya meyilləri davam edir.

Yaponiya iqtisadiyyatında 2.3%-lik resessiya müşahidə edilmişdir. Qısa dövrdə populyarlıq qazanmış və pozitiv dinamika ilə müşayiət olunan "Abenomiks" siyasəti hesabat dövründə davam etmişdir.

Cədvəl.1.1. Dünya Bankı tərəfindən 2016-cı ildə hazırlanmış iqtisadiyyatın həcminə görə ölkələrin müqayisəsi

Sıra №si	Ölkələr	ABŞ dol.	%-lə\ (dünya payı=100%)
1	ABŞ	14564	16.4
2	Yap	13895	15.8
3	Almaniya	57858	7.3
4	Çin	4180	8.6
5	Avstriya	3355	4.2
6	Barziliy	3417	4.8
7	Braziliya	2516	4.9
8	Rusiay	2380	3.2
9	İngiltərə	2231	2.6
10	Türkiyə	2018	2.5
11	Fransa	2045	2.8
12	Çexiya	1796	2.3

Hər valyuta digər valyutalara nisbətə pul dəyərində malikdir ki, bu da valyuta

kursunun (məzənnəsinin) təyin edilməsində, ticarət əməliyyatlarının həyata keçirilməsində, dünya bazar qiymətləri və milli bazar qiymətlərinin müqayisə edilməsində, təşkilat və müəssisələrin hesablarının xarici valyutada yenidən qiymətləndirilməsində üçün əsas ünsürdür. Dövlətin təşəbbüsü ilə həyata keçirilən bu kimi tənzimləmələr bazar iqtisadiyyatında valyuta siyasətində öz əksini tapır. Valyuta siyasətinin aşağıda qeyd olunan 2 forması mövcuddur:

1) Struktur valyuta siyasəti –Valyuta sistemində vacib sayılan struktur dəyişikliklərin həyata keçirilməsi sahəsində uzunmüddətli tədbirlər məcmusudur. Valyuta islahatları formasında həyata keçirilir.

2) Cari valyuta siyasəti – struktur siyasətindən fərqli olaraq qısamüddətli tədbirlərdən ibarətdir. Belə tədbirlər qızıl bazarının və valyuta bazarının tənzimlənməsinə yönəldilmiş və eyni zamanda valyuta məzənnəsinin operativ olaraq tənzimlənməsini və gündəlik valyuta ehtiyatlarını əhatə edir.

Valyuta siyasətinin aşağıda qeyd olunan metodları var:

1) Diskont valyuta siyasəti. Uçot dərəcələrini dəyişməklə Mərkəzi Bankın valyuta məzənnəsinə tənzimləməsidir.

2) Deviz valyuta siyasəti metodları. Pul siyasəti təkcə maliyyə sabitliyi naminə deyil, eyni zamanda istehsalın sağlamlaşdırılması və canlanmasına, iqtisadi konyukturanın daha da yaxşılaşdırılmasına yardım etməlidir. İnflyasiyanın cilovlanmasını və manatın sabitliyini təmin edən sərt pul siyasəti elə aparılmalıdır ki, həyata keçirilən siyasətin iqtisadiyyata olan mənfi təsirlərini minimuma endirmək mümkün olsun. Hal-hazırda iqtisadi islahatların uğurla yerinə yetirilməsi üçün inflyasiyanın aşağı olması və manatın sabitliyi mütləqdir. Bunu əldə etmək üçün mikromaliyyə sabitliyinin olması vacibdir. Belə sabitliyi yaratmaq üçün pul siyasəti iqtisadi siyasətdə olan digər bloklar ilə qarşılıqlı əlaqədə olmalı və iqtisadiyyatın səmərəli fəaliyyətinə xidmət etməlidir.

Bugünkü gündə Türkiyənin bank sistemi qənaətbəxş vəziyyətdədir. Bu da öz növbəsində Türkiyənin tez bir vaxtda sabit iqtisadiyyata nail olacağını sübut edir.

Burada böhrandan sonra bans sistemində müxtəlif islahatlar keçirilmişdir:

- Banklar üzərində nəzarət
- Banklara nəzarət və bank tənzimlənməsi agentliyinin yaradılması
- Hökumətin bankların işinə qarışması
- Bankların özəlləşdirilməsi

Bunlarla yanaşı valyutanın üzən kurslarının rejimi də dəyişdirilmişdir. Türkiyədə böhrandan sonra bankların sayı azalmışdır. Türkiyə hökumət banklarının rolunu azaltmaqla bütün bank sisteminin dirçəlməsinə nail olmuşdur. Bununla yanaşı iqtisadiyyatda tələb və təklif qanunları üstünlük təşkil etməyə başlamışdır. Hazırkı dövrdə bank sektorunda olan çiçəklənmə beş amilə əsaslanır

İlk amil əsas kapitalın yetərliliyidir. Türkiyədə banklar öz kapitallarını etibarlı mövqelərdə yerləşdirməklə çoxalırlar. Bu çiçəklənmənin indikatoru kimi qəbul edilir. Bu amil banklara zərərlərin öhdəsindən gəlməyə şərait yaradır.

Amillərdən ikincisi aktivərin keyfiyyətidir. 2009-cu il böhranı Türkiyədə bankların daha ehtiyatlı davranmasına səbəb olmuşdur. Bu böhrandan sonra banklar daha az kredit verməyə başladılar.

Likvidlilik riskləri üçüncü amildir. Burada bank sistemində likvidliliyin yüksək səviyyəsi müşahidə olunur. Türkiyədə bankların maliyyələşməsinin 50 faizini ucuz mənbə olan depozitlər təşkil edir.

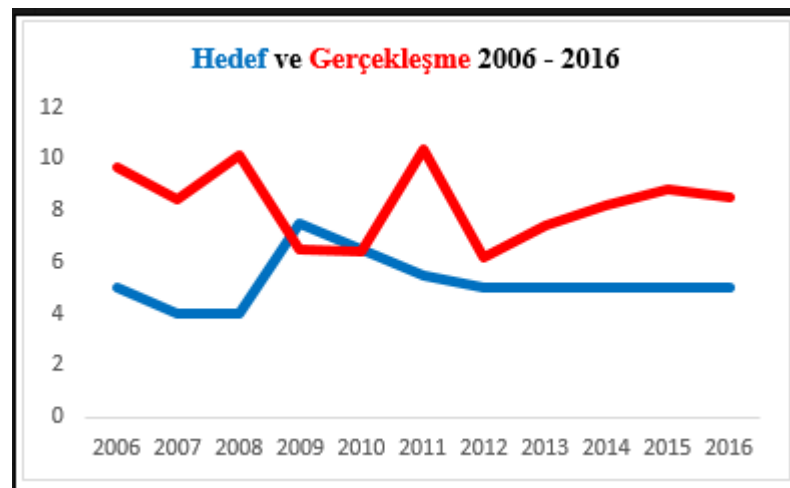
Xarici valyuta ilə ifadə edilmiş kreditləşmə. Burada əsas diqqət təcrid olunmaya yönəldilir. Xarici bankların aşağı səviyyədə iştirakı türk banklarının təcrid olunmasına şərait yaradır. təcrid olunmaqla türk bankları böhranın mənfi təsirlərindən özlərini qoruyurlar.

Gəlirlərin səviyyəsi. Bank sektorunun əsas göstəricisi mənfəətdir. Mənfəət səhmdar kapitalını çoxaltmaqla yanaşı investorların ölkəyə olan etibarını da gücləndirir.

Türkiyədə pul-kredit siyasətini həyata keçirən orqan Türkiyənin Mərkəzi bankıdır. Bankın əsas məqsədi qiymət sabilliyini təmin etməkdir. Bank TCMB qanunu əsasında fəaliyyət göstərir. Pul siyasətində inflyasiya hədəflərinə çatmaq əsas məqsəddir.

Bu məqsəd üçün Mərkəzi Bank siyasət faizləri və digər alətlərdən istifadə etməklə ümumi tələb və inflyasiya gözləmələrini idarə edir. İnflyasiya hədəfləməsi rejimində Mərkəzi bankın qeyd etdiyi inflyasiya təxminləri də inflyasiya gözləmələrini idarə edir. Mərkəzi bank inflyasiya təxminlərini yanvar, aprel, iyul və oktyabr aylarında nəşr olunan İnflyasiya Hesabatı ilə açıqlamaqdadır.

Türkiyədə uzun müddətdir yüksəkinflyasiya hökm sürür. Bele bir vəziyyətdə Mərkəzi bankın əsas hədəfi inflyasiyanı tənzimləməkdir. Demək olar ki, son ildə Mərkəzi bank pul siyasətini inflyasiya hədəflərinə yönəltmişdir. Lakin buna baxmayaraq yenə də hədəf və nəticə arasında fərq özünü göstərir.

Şəkil 1.1. Türkiyədə 2006-2016-cı illər inflyasiya hədəfləri.

Şəkildə də göründüyü kimi sərt pul siyasəti gözlənilən nəticəni verməmişdir. Bunun səbəbi isə pul siyasətinin qərarlı şəkildə yerinə yetirilməsinə baxmayaraq burada qarışıqlığın mövcud olmasıdır.

Türkiyədə faizlərə aid qərarlar tarixi əvvəlcədən məlum olan iclaslarda Pul Siyasəti Məclisi tərəfindən qəbul olunur. Bu qərarlar iclasın edildiyi gün saat 14.00 da, Məclisin həyata keçirdiyi iclasın məzmunu isə 5 iş günü içərisində mediaya açıqlanmaqdadır.

Yaponiya bankı pul siyasətini sabit tutduğunu qeyd edir, çünki hələ də artan iqtisadiyyata baxmayaraq inflyasiya hədəfi 2 faizdən uzaqdır. Siyasət yığıncağının sonunda Mərkəzi bank qısamüddətli faiz dərəcəsini mənfi 0.1 faiz səviyyəsində saxladığını və 10 illik dövlət istiqrazlarının 0 faiz səviyyəsində hədəfini davam etdirdiyini açıqladı. Pul siyasətinin dəyişməz olaraq saxlanılması səsvermədə səs çoxluğu ilə qəbul edilmişdir.

Son aylarda bir qədər sürətlənməsinə baxmayaraq inflyasiya hələ də Yapon “deflyasiya zehniyyəti” nin arxasında qalır. Analitiklər Yaponiya bankının qısamüddətli siyasət kursunu 2018-2019-cu illər arasında 0.5-0.1 faiz ilə bitməsini gözləyir. Bunun la yanaşı 2018-ci ildə 10 illik istiqrazların 0.20 faiz səviyyəsində olacağı gözlənilir. Panellər Yen-in 2019-cu ilin sonlarında 1 ABŞ dollarına görə 111.7 dollar səviyyəsində olmasını gözləyir.

FƏSİL II. ÖLKƏMİZDƏ PUL-KREDİT SİYASƏTİNİN REALLAŞDIRILMASINDA MEYDANA ÇIXAN PROBLEMLƏR VƏ BU İSTİQAMƏTDƏ DÖVLƏT SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ.

2.1. Azərbaycanla pul-kredit siyasətinin formalaşmasının əsas xüsusiyyətləri

Əvvəlki fəsildə də qeyd etdiyimiz kimi ölkəmizdə pul-kredit siyasətini Mərkəzi bank həyata keçirir. Mərkəzi bank bir sıra alətlərdən istifadə etməklə iqtisadiyyatı tənzimləyir. Mərkəzi bank pul kredit siyasətini həyata keçirərkən əsasən 3 alətdən istifadə edir. 1) açıq bazarda əməliyyatlar 2) faiz dərəcələri 3) məcburi ehtiyat normaları. Pul kredit siyasətindən danışarkən Mərkəzi bankın önəmini qeyd edirik. Ölkəmizdə pul-kredit siyasətinin formalaşmasına diqqət edərkən Azərbaycanın bank sisteminin tarixinə nəzər salmaq lazımdır.

18 oktyabr 1991-ci ildə Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycanda bank sisteminin və eyni zamanda Mərkəzi bankın yaradılması üçün lazımlı olan hüquqi baza yaradıldı. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 25 may 1991-ci il tarixli Qanunun 14-cü maddəsi bütövlükdə bu məsələləri əhatə edirdi. Həmin maddə Mərkəzi bankın statusunu və səlahiyyətlərini müəyyən etməklə yanaşı həm də Azərbaycanda milli pul vahidinin və bank sisteminin hüquqi əsasını təşkil edirdi. Bundan sonra Mərkəzi bank valyuta münasibətləri, kredit, pul dövriyyəsi sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirən ali emissiya idarəsi elan edildi.

1991-ci ildə Azərbaycanın müstəqillik əldə etdikdən sonra suveren dövlət olaraq əsas atributlardan biri olan milli pul vahidinin dövriyyəyə buraxılması mütləq idi. Milli bankın yaradılması və milli pul vahidinin dövriyyəyə buraxılması ilə Respublikamızda pul dövriyyəsinin təşkil edilməsinin əsası qoyulmuşdur. Bu hadisələr müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 11 fevral 1992-ci il və 15 iyul 1992-ci il tarixli qərarlarına əsasən həyata keçmişdir. Respublikamızın birinci pul emissiyasının

çapı 1992 ci ildə Fransanın Mərkəzi bankına məxsusdur. Həmin şirkətdə 1 və 10 manatlıq əskinaslar istehsal olunmuşdur. Azərbaycan respublikasının milli pul vahidi olan manat 1992 – ci il 15 avqust tarixində tədavülə buraxılmışdır. Respublikanın Milli Məclisi tərəfindən qəbul edilən “Azərbaycan Respublikasının Milli Banakının Nizamnaməsinin təsdiq edilməsi haqqında” 1992-ci il 1 dekabr tarixli qərarı bank işi üçün vacib olan qanunvericilik aktı olmaqla milli bank hüququnun təməlini qoymuşdur. Bu aktlara əsasən Milli bank pul nişanlarının tədavülə buraxılmasında müstəsna hüquq əldə etmişdir. Bank sistemi üzərində tənzimləyici və nəzarətedici səlahiyyətlər də eyni zamanda Milli banka verilmişdir. Ölkədə yeganə ödəniş vasitəsi olmaqla manat 1 yanvar 1994-cü il tarixində elan olunmuşdur. 1995-ci il referendumunda müstəqil Respublikanın ilk Konstitusiyası qəbul olunmuşdur. Bu Konstitusiyanın 19 cu maddəsinə əsasən pul nişanlarının tədavüldən çıxarılması və tədavülə buraxılması hüququnun məhz yalnız Milli banka aid olması təsdiqlənmişdir. Yeni Konstitusiyanın qəbulundan sonra digər sahələrdə olduğu kimi bank qanunvericiliyində də yeniliklərin həyata keçirilməsi zəruri hal almışdır. İllər keçdikcə bank sistemi də inkişaf edirdi. Bu sahədə olan eli-nəzəri metodla daim təkmilləşirdi. Prezidentin fərmanı ilə verilmiş tapşırıqlar əsasında hazırlanan “Banklar haqqında” Respublika qanunları 2004 – cü ildə qəbul edilmiş və qüvvəyə minmişdir. Bu qanunların hazırlanmasında yeni dövrün tələbləri xüsusilə nəzərə alınmışdır.

Qeyd etdiyimiz kimi dövlət bankları üzrə tədbirlər Respublika Prezidentinin müvafiq fərman və sərəncamları əsasında həyata keçirilmişdir. 2004-cü ildə Beynəlxalq Bankın səhmlərinin bir hissəsinin özəlləşdirilməsi başa çatdırılmış, Birləşmiş Universal Səhmdar Bankı isə strateji investorların iştirakı təmin olunmaqla özəlləşdirilmişdir. Özəl banklar üzrə islahatların əsas istiqaməti onların kapital bazasının genişləndirilməsi və konsolidasiyasının davam etdirilməsindən ibarətdir. Bankların məcmu kapitalına tələbin artırılması, qanunvericiliyə müvafiq olaraq onların konsolidasiyası, minimal kapital tələblərinə cavab verməyən bankların fəaliyyətinin məhdudlaşdırılması və ya bank olmayan kredit təşkilatlarına çevirilməsi sahəsində tədbirlər görülmüşdür. Bank

sistemində korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqi həlledici mərhələyə daxil olmuş, bu da maliyyə göstəriciləri sağlam həddlərdə olan banklarda korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqi əmanətlərin sığortalanması sisteminin formalaşmasına zəmin yaratmışdır. Bank sistemində sağlam rəqabət mühitinin yaradılması məqsədilə anti-inhisar fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması, büdcə təşkilatlarına xidmət göstərən bankların sayının artırılması məqsədilə müvafiq dövlət qurumları ilə birgə fəaliyyət həyata keçirilmişdir [6,22]. Kiçik və orta biznesin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayan mikrokreditləşdirmə institutlarının daha da inkişaf etdirilməsi məqsədilə “Mikromaliyyə təşkilatları haqqında” yeni qanun işlənmiş, fermer təsərrüfatlarının maliyyə vəsaitlərinə olan tələbatını ödəmək üçün qeyri-bank kredit təşkilatlarının inkişafının təşviq edilməsi davam etdirilmişdir, bu məqsədlə təqdim edilən texniki yardımdan geniş istifadə ediləcəkdir. İpoteka kreditləşdirilməsi mexanizmi inkişaf etdirilmiş. İpoteka kreditləşməsinin geniş tətbiqinin təmin edilməsi məqsədilə “Ölkəmizdə yaşayış tikintisinin maliyyələşdirilməsi və ipoteka kreditləri sisteminin inkişafına dair” xüsusi konsepsiya hazırlanmışdır. “Mənzil-tikinti bankları haqqında” və “İpoteka bankları və ipoteka istiqrazları” haqqında qanun layihələri işlənmişdir, 2004-cü ildə bank işinin normativ-hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar “Banklar haqqında” yeni qanunun qəbul olunmuşdur. Bu qanuna əsasən banklara Bazel prinsipi üzrə nəzarət aparılmış, bank sistemindəki etibarlılığın artırılmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir. Növbəti il ipoteka kreditləşdirilmədi sektorunda uğurlu il olmuşdur. 2005-ci il tarixində “İpoteka Haqqında” Qanun qəbul edilmiş, bu kreditlərin əsası olan girov təminatı hüquqlarının rəsmiləşdirilməsi qaydaları müəyyən edilmişdir. 2005-2006-cı illərdə aparılmış islahatlar bank sisteminin stabilliyi saxlanılmış, maliyyə vəsaitlərinin effektiv mobilizasiyası və iqtisadiyyata, xüsusilə real sektora investisiya kreditlərinə transformasiya imkanlarının dinamik artımını təmin olunmuşdur. Bu islahatların əsas hədəfləri dövlət banklarının özəlləşdirilməsinin tamamlanması, özəl bankların konsolidasiyasının təşviqi və radikal kapitallaşması, bank sektorunda sistem risklərinin minimallaşması olmuşdur. Bank xidmətləri və texnologiyalarının genişləndirilməsi

çərçivəsində mikro və orta məbləğli kreditləşmənin inkişafına, xüsusilə kredit yarmarkalarının təşkilinə, elektron formatlı bank-müştəri sistemlərinin, “elektron bankı” xidmətinin hüquqi və institusional bazasının formalaşmasına xüsusi önəm verilmişdir. Bank və bank olmayan kredit institutlarının çeşidinin və regional əhatəsinin genişləndirilməsi sahəsində mikromaliyyə institutlarının institusional olaraq formalaşması təmin edilmiş, yaradılmış qanunvericilik əsasında yaşayış-tikinti əmanət banklarının təşkili üzrə işlər görülmüşdür. Bank sektorunun beynəlxalq maliyyə-bank sisteminə integrasiyasının dərinləşdirilmiş, çirkli pulların yuyulması və terrorizmin maliyyələşdirilməsinə qarşı fəaliyyətdə beynəlxalq maliyyə sistemi ilə əməkdaşlığın intensivləşdirilməsi də önəmli prioritetlərdən biri olmuşdur. Bank islahatlarının sürətləndirilməsi və bank xidmətlərinin əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilməsi, əhalinin və bütövlükdə iqtisadi sferanın maliyyə-bank xidmətlərinə çıxışı imkanlarının artırılması hüquqi və iqtisadi mühitdə, maliyyə sektorunun digər seqmentlərində və korporativ sektorun özündə də ciddi islahatların həyata keçirilməsini və bu tədbirlərin qarşılıqlı əlaqələndirilməsini tələb edir [10,24]. Bu önəmlidə, Mərkəzi Bank müvafiq sferalarda islahatların bank sisteminin intensiv inkişafı proqramı ilə əlaqələndirilməsi üçün ciddi təşəbbüslər etmişdir. Maliyyə sektorunun digər seqmentlərinin artan dinamika ilə inkişafını təmin etmək məqsədilə kapital bazarının və investisiya institutlarının inkişafı, sığorta bazarının genişləndirilməsi və maliyyə sistemində rolunun artırılması, pensiya islahatlarının dərinləşdirilməsi barədə xüsusi dövlət proqramlarının hazırlanması və icrası üçün əlaqəli fəaliyyət göstərilmişdir. Mərkəzi Bank maliyyə-bank xidmətlərinə istehlakçıların çıxış imkanlarının genişləndirilməsi məqsədilə korporativ sektorda maliyyə şəffaflığının təmin edilməsi, idarəetmə strukturunun təkmilləşdirilməsi, daxili nəzarət sistemlərinin yaradılması, kənar audit institutunun rolunun artırılması və bütövlükdə mütərəqqi korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqi üçün xüsusi proqramın həyata keçirilməsi təəbbüsü ilə çıxış etmişdir. Müqavilə öhdəlikləri üzrə icra intizamının yüksəldilməsi, ödəyicilərin hüquqlarının effektiv saxlanması, mübahisələrə məhkəmə baxışı müddətinin optimallaşdırılması, habelə məhkəmə sisteminin effektiv və

şəffaf fəaliyyətinin təmin edilməsi, bankınmaddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi məqsədilə qanunvericilik və institusional təkmilləşdirmə tədbirlərinə dair müvafiq təkliflər hazırlanmış və müəyyən dövrlərdə bunlar həyata keçirilmişdir. Əvvəlki illərdə olduğu kimi 2005-ci ildə də pul-kredit siyasəti bütövlükdə ölkədə yeridiləcək iqtisadi siyasətin effektiv dəstəklənməsinə yönəldilmiş, pul-kredit siyasətinin effektivliyini daha da artırmaq üçün bank iqtisadi siyasətin digər istiqamətləri ilə koordinasiya edilmişdir. Siyasət qərarları qəbul edilərkən maliyyə siyasətinin transmissiyasının xüsusiyyətləri də eyni zamanda nəzərə alınmış, qərarlar qabaqlayıcı rejimdə qəbul edilmişdir. Maliyyə bazarının inkişaf səviyyəsi əsasında maliyyə siyasəti alətləri təkmilləşdirilmişdir. Əməliyyat hədəfini effektiv formada əldə etmək, siyasət alətləri üzrə kəmiyyət parametrlərini adekvat şəkildə müəyyən etməyə imkan verən likvidliyin proqnozlaşdırılması və monitorinqi sistemi təkmilləşdirilmişdir. Beləliklə, 2007-ci ildə Mərkəzi bank baza inflyasiyanı təkrəqəmli səviyyədə saxlanmasına və maliyyə sabitliyinin qorunmasına yönəlmiş valyuta siyasət yeridmişdir, eyni zamanda ölkədə həyata keçirilən sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının realizasiyasına dəstək vermiş və Mərkəzi bank eyni zamanda makroiqtisadi siyasətin koordinasiyasında fəal olaraq iştirak etmişdir. 2005-ci il 7 fevral tarixində Denominasiya haqqında Respublika Prezidenti tərəfindən fərman imzalanmışdır. Denominasiya prosesi nəticəsilə dövriyyəyə yeni nəsil pul nişanları buraxılmışdır. 2009-cu il 18 mart tarixli referendum aktının qüvvədə olması ilə Milli bank Mərkəzi Bank adlandırılmışdır.

Azərbaycanda 2008-2009- cu illər maliyyə böhranı, 2014-cü ildən başlayan və hal-hazırda davam edən proseslərin (neftin qiymətindəki azalma, valyuta bazarında olan turbulens) bank sistemində çətinliklər yaratmağına baxmayaraq ciddi sarsıntıların səbəbi olmamışdır. 2008-2012 ci illərdə bir sıra bankların fəaliyyətinə xitam verilməsilə bankların sayı 43-ə düşmüşdür. Bu dövrdə xitam verilmiş bankların kiçik bazar payına malik olduğu qeyd edilir. Bu xitamların əsas səbəbi müflisləşmə deyil, əsasən normativ tələblərə riayət etməməklə bağlı olmuşdur. Ümumiyyətlə gözlənilən və ani böhran dövründə ölkənin əsas bankları kredit verilməsində artım və faiz normasının

endirilməsi şərtləri ilə fəaliyyət göstərməyə çalışırlar. Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə iqtisadiyyatın özəlləşmə üzərində qurulmasına baxmayaraq, dövlət daima iqtisadiyyata əsaslı müdaxilə etməlidir, çünki iqtisadiyyat məhz dövlət tərəfindən davamlı olaraq tənzimlənəlməlidir.

Belə tənzimlənmə metodlarından biri buraxılış işinin öncəki paraqraflarında vurğuladığımız kimi pul-kredit siyasətidir. Pul-kredit siyasətini hər bir ölkənin əsas bankı həyayta keçirir. Pul-kredit siyasətinin başlıca amalı isə daima ölkədəki gözləniləcək inflyasiyanı nəzarət altında saxlamaq, işsizliyi maksimum dərəcədə aradan qaldırmaq, iqtisadiyyatın müasir vəziyyətindən asılı olaraq kreditin stimullaşdırılmasında verilməsinə və pul tədaviyəsində olan pulların kredit şəklində verilməsinin verilməsi tədbirlərindən ibarətdir.

Respublika Prezidenti Mərkəzi Bank haqqında qanunda dəyişikliklər edilməsi ilə bağlı 2016-cı il 4 mart tarixli qanunun həyata keçirilməsi üçün sərəncam imzalamışdır. Bu dəyişikliyə əsasən qanunun 2.1-ci maddəsində olan “dövlət orqanı”dır sözləri “publik hüquqlu şəxs”dir sözlərilə əvəz edilmişdir. Bu haqda məlumat Milli Məclisin sənaye, iqtisadi siyasət, dövlət quruculuğu və eləcə də Hüquq siyasəti komitələrinin iclasında Qanunda dəyişikliklər edilməsi ilə bağlı qanun layihəsinin müzakirəsində məlum olub. Bundan başqa 2.2 maddədəki kapitalına sözü fonduna sözü ilə əvəz edilmişdir. 5.0.7-ci maddənin ləğvi digər bir dəyişiklikdir və buna əsasən bir sıra funksiyalar Mərkəzi bankdan alınmışdır. Buna misal olaraq bank fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması, bank fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsi funksiyalarını göstərmək olar. Eyni zamanda Mərkəzi bankın İdarə Heyyyərinə mənsub olan səlahiyyətlərin bir qismi də əlindən alınmışdır. 22.0.9-22.0.12-ci maddənin ləğvi də dəyişikliklərdə qeyd olunmuşdur.

Respublika Prezidentinin 3 fevral 2016-cı il tarixli fərmanına əsasən Maliyyə Bazarlarına Nəzarət palatası yaradılmışdır. Ölkədə maliyyə-bank sisteminin inkişafının təmin olunması, bank sistemində tənzimləmə və nəzarətin mexanizm və metodlarının tətbiqi palatanın yaradılmasının əsas məqsədlərindəndir. Palata Publik Hüquqlu şəxs

olaraq yaradılmışdır. Qeyd edək ki, Publik Hüquqi şəxs dedikdə dövlət və ya bələdiyyə orqanı olmayan şəxs başa düşülür. Dövlət orqanı olmayan dedikdə bu hüquqi şəxsin dövlət tərəfindən maliyyələşmədiyi anlamına gəlmir. Bu hələ ki aradan qalxmamışdır. Onlar eyni zamanda öz gəlirləri hesabına maliyyələşən hüquqi şəxslərdir. Hal hazırda Palata ilə yanaşı Dövlət İmtahan Mərkəzi də artıq 2 ilə yaxındır ki, Publik Hüquqi şəxs qismində fəaliyyət göstərir. Universitetlərdə dövlət sifarişli tələbələrə yanaşı ödənişli əsaslarla təhsil alan tələbələrin də olduğunu düşünsək təhsil müəssisələrinin Publik hüquqi şəxsə çevrilməli olduğunu qeyd edə bilərik. Publik Hüquqi şəxsə çevrilməni genişləndirmək lazımdır, çünki bu proses şişirdilmiş xərclərin, dövlət qurumlarına olan ödənişlərin illərlə verilməməsi hallarının aradan qaldırılmasında öz müsbət təsirini göstərəcəkdir.

Palata beynəlxalq prinsiplərə əsaslanmaqla ölkəmizdə sığorta və qiymətli kağızla bazarlarının, ödəniş sistemlərinin, investisiya fondlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsinin aspektlərinin həyata keçirir. Palata eyni zamanda cinayət yolu ilə qazanılmış pul vəsaitlərinin leqallaşdırılması sahəsində fəaliyyət göstərir.

Hal – hazırda ölkəmizdə pul-kredit siyasətinin əsas və birinci problemi manatın sabitliyinin maksimum səviyyədə salmağa çalışmaq və və inflyasiyanın milli iqtisadiyyata olan mənfi təsirini minimuma endirməkdən ibarətdir ki, cənab Prezidentimizin bu sahədəki verdiyi sərəncamlar da ölkənin pul-kredit siyasətinin daima sabit saxlanılmasına yönəldilmişdir. Azərbaycanın dünyana inteqrasiya edən bir dövründə iqtisadi islahatları uğurla aparılması üçün manatın sabit saxlanılması və inflyasiya dərəcələrinin aşağı olması vacib şərtlərdəndir. Buna tam nail olmaq üçün isə dayanaqlı iqtisadiyyata söykənən və ölkəmizdə əsl maliyyə sabitliyi olan mikromaliyyə sisteminin yaradılması zərurətinin ön plana çəkilməsidir. Bunun üçün də pul-kredit siyasəti, iqtisadi siyasətin digər önəmli blokları ilə daim əlaqə aparmalı və bütövlükdə iqtisadiyyatımızın səmərəli fəaliyyət göstərməsinə xidmət etməli bir mexanizm yaratmalıdır.

Beləliklə, hökumətin bir rəqəmli inflyasiya proqnozunu xüsusilə nəzərə almaqla sərəncamında olan alət və mexanizmlərdən istifadə etməklə Mərkəzi Bank 2018-ci ildə mümkün qədər inflyasiyanı 10-11 % civarında saxlamağa çalışacaqdır [6,26].

2018-ci il və ortamüddətli dövr Ölkəmizdə yeni müasir iqtisadi temp modelinə keçid və dayanıqlı iqtisadi artıma nail olmaq baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu dövrdə iqtisadi və maliyyə sabitliyinin saxlanılması dayanıqlı iqtisadi artım və gözləntilərin effektiv idarə olunması üçün baza şərti olacaqdır. Mərkəzi bank mandatına uyğun olaraq özünün stabilizasiya xarakterli balanslı maliyyəsiyasəti ilə əldə olunmuş iqtisadi və maliyyə sabitliyinin dayanıqlılığının təmin edilməsinə zəruri dəstək verəcək, hökumətlə birlikdə öz siyasətini inflyasiyanın birrəqəmli səviyyədə saxlanılmasına yönəldəcək, inflyasiyaya təsir imkanlarını artırmaq üçün maliyyəsiyasətinin strateji və əməliyyat çərçivəsini daha da təkmilləşdirəcəkdir. [14,45].

Ölkəmizdə pul-kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsi məsələlərindən biri də kapital bazarıdır. Kapital bazarına isə birbaşa qiymətli kağızlar təsir edir. Qiymətli kağızlar bazarında isə aşağıdakı amillər əsas götürülür. Aşağıda qeyd etdiyimiz amillər də inkişaf etdikcə qiymətli kağızlara olan tələbi artır.

- Ümumi pul miqdarı
- Sosial sığorta fondları
- Pensiya fondları
- Yığım meyli
- Xalqın yığım imkanları
- Sosial müdafiə fondu
- Sığorta şirkətləri

Ölkəmizdə pul siyasətinin həyata keçirilməsi və onun müasir vəziyyəti haqqında növbəti paragrafda bəhs edəcəyik.

2.2.Azərbaycanda pul-kredit siyasətinin reallaşdırılmasının müasir vəziyyəti və bu istiqamətdə meydana çıxan problemlər

Azərbaycanda pul kredit siyasətini ölkənin əsas bankı olan Mərkəzi Bank həyata keçirir. Ölkəmizdə Mərkəzi Bank 1992-ci ildə yaradılmışdır. Respublikamızda Mərkəzi Bank yarandığı dövrdə dünyanın bir çox ölkələrində mərkəzi bankçılıq institutu müasir tələblərə uyğun olaraq artıq formalaşmışdı. Bu da Mərkəzi Bankın vəzifə, məqsəd və səlahiyyətlərinin dünya üzrə beynəlxalq normalara uyğun olaraq müəyyən edilməsinə imkan vermişdir.

İdarə Heyəti, ərazi idarələri və mərkəzi aparat Bankın təşkilatı strukturunu təşkil edir. Fəaliyyətlə əlaqədar olan mühüm qərarlar İdarə Heyəti tərəfindən qəbul edilir. Bankın sədri və eyni zamanda müavinlər idarə Heyəti üzvlərindən olmaqla Respublika Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin olunur. Mərkəzi bank regionlarda funksiyalarını ərazi idarələrinin vasitəsi ilə həyata keçirir. Hazırda respublikamızda fəaliyyət göstərən 6 ərazi idarəsi vardır. Qiymətlərin sabilliyini təmin etmək Mərkəzi Bankın ilkin məqsədidir. Bunu qeyd edərkən qiymətlərdəki kəskin artım və azalmanın qarşısını almaq nəzərdə tutulur. Bildiyimiz kimi kəskin artım inflyasiyaya, qiymətləsin azalması iqtisadi tənəzzülə yol açır. Mərkəzi Bank qiymətlərin sabilliyini təmin etməklə inflyasiya və iqtisadi tənəzzülün qarşısını almağa çalışır. Qiymət sabilliyini əldə etmək üçün Mərkəzi Bank sərəncamında olan mexanizm və alətlərin imkanlarından istifadə edir.

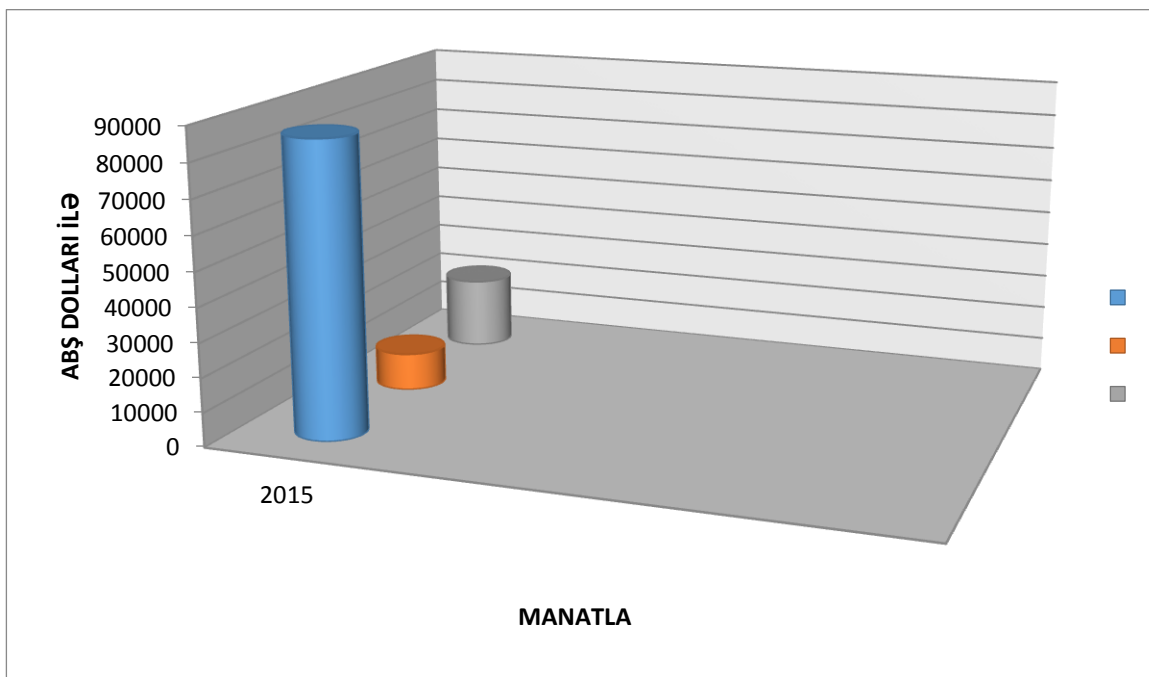
Mərkəzi Bankın əsas məqsədi mənfəət götürmək deyildir və o, kommersiya fəaliyyətiylə məşğul olmur.

Hər bir dövlətin iqtisadiyyatının əsasını həmin dövlətin milli valyutası təşkil edir. Pul-kredit siyasəti də məhz bu valyuta əsasında formalaşdır. Pul –kredit siyasətinin

formalaşması uzun tarixi proses keçərək günün-gündən təkmilləşdirir və əsas təminatı da məhz dövlətin özüdür. Pul kredit siyasətinin metodoloji əsası məhz inflyasiyanın sabit saxlanılmasına yönəldilmiş siyasətdir.

Pul-kredit siyasətinin əsas alətlərindən biri də valyutala mənbələrinin məzənnəsinin tənzimlənməsidir. Hər bir dövlətin əsas bankı olan Mərkəzi banklar valyuta bazarında tələb və təklifi tənzimləmək yolu ilə milli pul vahidinin məzənnəsinə təsir edərək, inflyasiyanın qarşısını almaqdır ki, bu da birbaşa ölkə iqtisadiyyatına təsirini göstərməkdədir.

Misal üçün qeyd edə bilərik ki, Mərkəzi bankın sərəncamında olan pul mənbələri ehtiyatlarının həcmi 2015-ci sonuna ilin əvvəli ilə müqayisədə (856,16 mln. ABŞ dolları) 3 dəfə və ya 1105.3 mln. ABŞ dolları artaraq 2103,2 mln. ABŞ dollarına çatmışdır.

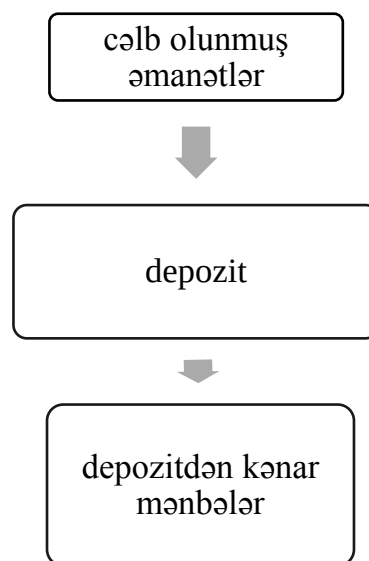

Şəkil 2.1. 2015-ci il valyuta ehtiyatlarının həcmi

2016-cı ildə isə iqtisadi artımın daha da sürətlənməsi şəraitində mənbələrinin artımı davam etmişdir. Dövlətin pul-kredit siyasətinin formalaşması Azərbaycan Respublikasının “Mərkəzi bankı haqqında” qanununun 29-cu maddəsində öz əksini tapmışdır.

Belə ki, sözügedən maddədə qeyd olunduğu kimi, kimi pul siyasətinin əsas alətlərindən biri depozit əməliyyatlarıdır. Depozit əməliyyatları bankın passiv əməliyyatları sırasındadır.

Bu əməliyyatların vəzifəsi banklar tərəfindən pul vəsaitlərinin cəlb olunması və onların real resurslarının formalaşması üzrə əməliyyatların aparılmasına yönəldilir. Bütün banklardan öz passiv əməliyyatları nəticəsində öz resurslarını formalaşdırmağa nail olurlar. Əgər Dünya bank praktikasına nəzər yetirsək görürük ki, cəlb olunmuş vəsaitlər toplanma üsuluna görə 2 qrupa bölünür

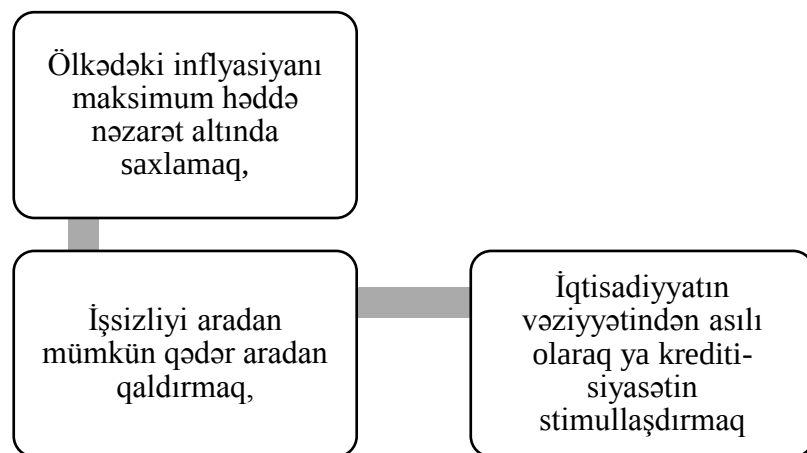

Sxem 2.1. Cəlb olunmuş vəsaitlərin mənbələri

Valyuta bazarında proqnozlaşdırılan iri həcmli pul mənbələri təzyiqi şəraitində Mərkəzi Bank milli pul vahidinin məzənnəsinə və ölkədə strateji xarici ticarət şəraitinə

məbfə təsirləri neytrallaşdırmaq üçün valyuta bazarında aktiv sterilizasiya siyasəti həyata keçirilir. Onlardan əsası aşağıdakılardır. (Sxem 2.2.)

Sxem 2.2. Mərkəzi Bankın aktiv sterilizasiya siyasətinin məqsədləri

Deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, dövlətin pul siyasəti deyərkən, dər mənada Mərkəzi bankın iqtisadiyyatdakı maliyyə təklifini tənzimləməsi başa düşülür və bu siyasətin önəmli məqsədi isə bir neçə vəzifələri özündə cəmləşdirir.

Dövlətin pul –kredit siyasətinə təsir edən amillərdən biri ən başlıcası zaman – zaman baş verən böhranlardır. Böhranlar dövründə bankların kredit verilməsinin artırılması və faiz normasının azaldılması ilə tənzimləməyə çalışırlar. Böhranlar bitdikdən sonra isə tədricən yüksəliş dövründə qiymətlər yenə də qalxdığına və bazarda artıma görə banklar kredit verilməsini azaldır.

Bu gün ölkəmizdə aparılan iqtisadi islahatları sayəsində manat və inflyasiyanın aşağı olması əsas şərtlərdən biri kimi qarşıya qoyulmuşdur. Buna nail olmaq üçün isə dövlətin möhkəm iqtisadiyyatına söykənən maliyyə sabitliyi siyasətinin yaradılmasından ibarətdir.

Ölkədə iqtisadi sabitliyi daha da möhkəmləndirmək və perspektivli iqtisadi artıma nail olmaq uzunmüddətli iqtisadi siyasətin başlıca vəzifələrindəndir. Bu

məsələlərin reallaşdırılması iqtisadi gözləntilər və çərçivəni effektiv idarə edən maliyyə siyasəti rejimi vasitəsilə şərtləndirilir.

Müasir iqtisadi qlobal reallıqlara uyğun olaraq iqtisadiyyatda və bazarda stabilləşdirmə tədbirləri nəticəsində ölkədə iqtisadi sabitlik və dayanıqlığın yayradılmışdır. Bu səbəbdən də, tədiyə balansı tarazlaşmış, pul mənbələri ehtiyatlarına təzyiq azalmış, milli maliyyə mənbələrinin xarici dəyəri stabilləşmiş və inflyasiya gözləntiləri keçən illərə nisbətən səngimişdir. [14,54].

2014-cü ildə iqtisadi siyasətdə əsaslı şəkildə manevrlər həyata keçirilmişdir. Bunun əsas səbəbi həmin ilin 2-ci rübündə neftin dünya qiymətinin 3 dəfə ucuzlaşması olmuşdur. Neftdən gələn gəlirlərdən istifadə olunma səviyyəsi optimallaşdırılmış, maliyyə sahəsində restrukturizasiya və sağlamlaşma prosesləri başlatılmışdır. Effektiv platforma rolunu iqtisadi koordinasiya sahəsində yeni yaradılmış Maliyyə Sabitliyi Şurası oynamışdır.

Valyuta bazarında olan təklifin tələbdən çox olması, büdcəyə valyuta transfertlərinin reallaşması ilə bağlı çətinliklər şəraitində fiskal sektorun likvidliyə olan tələbatı maliyyə bazasının artımına və monetar şəraitə təsir göstərən önəmli amil olmuşdur. Maliyyə siyasətində önəmli əməliyyat hədəfi sayılan manatla maliyyə bazası 2017-ci il 11 ayında 10.5 faiz yüksəlmişdir[3,11].

İqtisadiyyatda artmaqda olan maliyyə təklifinin mühüm hissəsi kredit aktivliyinin bərpa edilmədiyi bir şəraitdə Mərkəzi bankdakı maliyyə alətlərinə, dövlət qiymətli kağızlarına və o cümlədən maliyyə alətləri bazarına yönəlmişdir. Mərkəzi bankda mühüm sterilizasiya alətləri kimi qəbul edilən qoyuluşların cəlb olunması hərrəclarında və qısa müddətli notların yerləşdirilməsində tələb təklifi üstələmişdir. Bu da öz əksini alətlər üzrə gərginlik səviyyəsində tapmışdır.

Müasir cəmiyyətimizdə bütün sahələrin yüksək inkişaf perspektivində , yəni ölkəmizin iqtisadiyyatının yüksək inkişaf səviyyəsinə nail olduğu dövrdə, Mərkəzi bankdakı yenidən maliyyələşmə mexanizmi ümumilikdə maliyyə tənzimləmə sahəsindəki məqsədlərə xidmət etməlidir. Bu mərhələdə, mərkəzi bankın həyata

keçirdiyi kredit siyasətində real sektor bank sektoru məqsədi öz əhəmiyyətini itirəcək [11,6]. Bu mərhələdə diskont pəncərəsi vasitəsilə maliyyə çətinlikləri olan banklarda gəlirlərin sürətlə artımı nəticəsində bank sistemindəki depozit bazası xeyli genişlənəcəkdir. Bu amilin nəticəsində banklarda kredit resurslarına ehtiyac azalacaqdır. İqtisadi tərəqqiyə malik olan inkişaf etmiş ölkələrdə dövlət maliyyə institutları ixtisaslaşdırılmış formada geniş fəaliyyət göstərirlər. Belə institutların fəaliyyəti müxtəlif təsisatlar formasında təmin edilir.

Milli və xarici valyuta ehtiyatlarında aktivlərin gərginliyini tənzimləmək üçün həyata keçirilən tədbirlərin məcmusu valyuta siyasəti adlanır. Maliyyə siyasətinin mühüm tərkib hissələrindən biri valyuta siyasətidir. Hər şeydən əvvəl bu siyasət ölkədə inflyasiyanın optimal səviyyəsini müəyyən etmək üçün valyuta məzənnəsinin effektiv istifadəsinə yönəlmişdir. Bu siyasətin həyata keçirilməsinin əsas məqsədlərindən biri dövlətlərin öz milli valyuta məzənnələrinin sabitliyini qorumaqdır. Valyuta məzənnəsi dövlət tərəfindən və ya bazarla tələb və təklif əsasında müəyyən oluna bilər. Valyuta məzənnəsi dünya iqtisadiyyatı ilə milli iqtisadiyyat arasındakı əlaqəni ifadə edir. Gözlənilməyən inflyasiya bir çox hallarda bazarda təklif və tələbi tez-tez dəyişə bilər. Təklif çox olduqda valyuta məzənnəsində azalma müşahidə olunur və ya əksinə. Valyuta məzənnəsi milli iqtisadiyyatların inkişafının zəhəri təzahürüdür. O özündə iqtisadi potensialı əks etdirir.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində iqtisadi bir göstərici kimi valyuta məzənnəsinin mühüm rolu vardır. Belə ki, valyuta məzənnəsindəki dəyişiklik dünya bazarında milli istehsalın rəqabət qabiliyyətinə, idxal və ixrac edilən malların qiymətlərinə mühüm dərəcədə təsir edir. Daha geniş formada izah etsək, deyə bilərik ki, valyuta məzənnəsində enmə onu göstərir ki, milli valyuta xarici valyutada ifadə olunarkən əvvəlkinə nisbətə daha az xarici valyutayı ifadə edir. Eyni zamanda bunu tərsinə olaraq desək, daha çox milli valyutayı xarici valyuta ilə ifadə etmək olar. Belə olan halda ixracatçı əvvəlki gəliri əldə etmək üçün ixracın qiymətini artırır. 2017-ci ildə inflyasiya 13.8 faiz olmuşdur. İnflyasiyanın başlıca səbəbləri valyuta bazarında

sabitləşmə, dünya ərza qiymətlərində artım, inzibati qiymətlərin artması olmuşdur [6,43].

2017-ci ildə iqtisadi sabitlik meyillərindəki artım qeyri-neft sektoru üzrə iqtisadi artımın bərpasına olduqca yüksək şərait yaratmışd, qeyri-neft sektorunun payına düşən ümumi daxili məhsulda (ÜDM) 11 ayda real olaraq 2.5 faiz artım müşahidə edilmişdir.

Artım qeyri-neft sektorunun müxtəlif sahələrində özünü göstərmişdir. Qeyri neft sənayesində 4.4 faiz, ticari sektorda 4.3 faiz, eyni zamanda kənd təsərrüfatı sahəsində 4.2 faiz təşkil etmişdir. Mərkəzi bank tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin nəticəsi olaraq işgüzar fəallıq indeksində artım müşahidə olunur ki, bu da qeyri neft sahəsində iqtisadi aktivliyin öncəki illərə nisbətdə artdığını təsdiqləyir.

Eyni zamanda xarici tələblə yanaşı, 2017-ci ildə daxili tələb də iqtisadi artımda xüsusi rol oynamışdır. Daxili tələbə təsir göstərən əsas amillərdən biri də dövlətin büdcə xərcləri olmuşdur. 2016-cı ilə nisbətdə dövlətin büdcə xərcləri 2017-ci ildə 11 faiz, eyni zamanda əsas xərclər 2 dəfəyə qədər artmışdır. Axır istehlak xərclərində real olaraq 2.5 faiz artım müşahidə edilmişdir.

İqtisadi gözləntilərin 2017-ci ildə effektiv idarə edilməsi üçün Mərkəzi Bank öz növbəsində maliyyə siyasətinin kommunikasiyası alətlərindən effektiv istifadə etmişdir. Maliyyə siyasətinin əsas parametrlərinə həsr edilmiş İdarə Heyətinin iclasının qərarları müəyyən şərtlərlə birlikdə ictimaiyyətə təqdim olunmuşdur. Növbəti qərarın tarixi də hər açıqlamada göstərilmişdir.

Mərkəzi Bank hədəf qruplarıyla dialoqunu və özünün daimi analitik nəşrlərini də davam etdirmişdir. Maliyyə maariflənməsi istiqamətində aparılan işlər də Mərkəzi bankın fəaliyyəti üzrə kommunikasiyanın effektivliyinin artmasına müsbət təsir göstərmişdir.

Eyni zamanda Mərkəzi Bank uzunmüddətli dövrdə inflyasiyanın effektiv hədəflənməsinin təmin edilməsi üçün daha çevik məzənnə rejiminə keçidi davam etdirəcəkdir. Qeyd edək ki, dünya ölkələrində həyata keçirilən çevik məzənnə rejimləri pul küləsinə nəzarətin gücləndirilməsinin əsas şərti hesab olunur. Bu da öz növbəsində ixrac edilən malın istehsal xərclərinin ödənilməsi və gəlir əldə olunması zəruriliyi ilə

əlaqəlidir. Lakin ixrac qiymətlərindəki artım həmin malın ixrac miqdarında azalmaya səbəb olur. Çünki, bir tərəfdən ehtimal yaranır ki, yerli əvəzedici malların istehsalına keçilsin, digər tərəfdən malın yerli istehsalçıları arasında olan rəqabət artır. Bununla yanaşı ixrac qiymətlərində lazımı səviyyədə artımın olmaması həmin malın ölkəyə yenidən qayıtmasını qeyri-rentabelli edir. Eyni zamanda milli valyutadakı ucuzlaşma idxalı əvəz edən sahələrdəki inkişafı sitimullaşdırır. Valyuta məzənnəsindəki azalma milli valyutada malların real məbləğini azaldır, xarici valyutada ifadə edilmiş borcların yükünü ağırlaşdırır. Ölkədə faiz, dividend, gəlir şəklində xarici investorların gəlirlərinin xaricə aparılması əlverişsiz olur. Valyutası ucuzlaşan ölkədə eyni zamanda ixracın artmasına stimül artır [1,102].

2.3. Azərbaycanda pul-kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsi məsələləri

Ölkəmizdə aparılan uğurlu islahatların nəticəsi olaraq son illərdə müşahidə olunan işgüzar fəallıq və makroiqtisadi dinamika iqtisadiyyatda kredit tələbatını artırmış, bunun nəticəsində bank sistemində kredit resurslarının təklifi xeyli genişləndirilmişdir. 2015-ci il ərzində Mərkəzi Bank xarici valyuta tələbinin kəskin artması, təklif kanallarının isə məhdudlaşması şəraitində idarə olunan üzən məzənnə rejiminə keçmişdir. Valyuta bazarında 2015-ci ildə xarici valyuta rəklifində kəskin azalma, tələbin isə əhəmiyyətli dərəcədə artması müşahidə olunmuşdur. Dünya bazarında neftin qiymətinin enməsi və bu sahədə tərəfdaş olan ölkələrin iqtisadi vəziyyətlərinin gərginləşməsi səbəbindən xarici valyuta gəlirlərinin azalması valyuta təklifinin aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur. Bu şəraitdə dövlət xərclərinin əsasını təşkil edən neft gəlirləri üzrə olan transfertlərin əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması müşahidə edilmişdir. Dollarlaşmanın yüksəlməsi əsasən xarici valyutaya olan tələbdəki artım ilə nəticələnir. Bütün bu səbəblər əsasən neftin qiymətinin aşağı düşməsi və tərəfdaş ölkələrdə devalvasiya dalğalarının müşahidə olunması ölkədə dollarlaşmanın artmasına və milli valyutanın dəyərdən düşməsinə səbəb olmuşdur. Qeyd etdiklərimiz hən qeyri-nağd, həm də nağd seqmentlərində özünü göstərmişdir. Ölkəmizdə iqtisadiyyatın tənzimlənməsində pul siyasətinin həyata keçirilməsi mühüm rol oynayır.

Məsələn, pul siyasətini həyata keçirərkən Mərkəzi Bank tərəfindən qəbul edilən qərarlar bank sektorunda faiz dərəcələrinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. İl ərzində manatla olan ümumi kreditlər üzrə faiz dərəcələri 0.2 faiz, eyni zamanda hüquqi şəxslərə kreditlər üzrə olan faiz dərəcəsi 2.13 faiz aşağı endirilmişdir. Faiz dərəcələri əmanətlər üzrə isə 1.2 faiz azalmışdır.

Bazar iqtisadiyyatı olan ölkələrdə iqtisadiyyat əsasən özəlləşmə üzərində qurulmuşdur. Lakin buna baxmayaraq hər bir iqtisadiyyata dövlətin müəyyən dərəcədə müdaxiləsi lazımdır. Yəni, dövlət iqtisadiyyatı tənzimləməlidir. Pul siyasəti də belə tənzimləmə metodlarından biridir. Pul tədavül mexanizmi formalaşdırılarkən əsas

məsələ ölkədə iqtisadi artımın təmin olunmasıdır. Bunun üçün ölkəyə hansı və nə qədər pulların lazım olması müəyyən edilməlidir. Bu zaman əsas xətt kimi pul kütləsində artımın tənzimlənməsi və maliyyə sisteminin fəaliyyətinin əsas iqtisamətlərinin seçilməsi götürülməlidir. Son illərin təcrübəsi göstərir ki, iqtisadiyyatın tələbatına uyğun pul kütləsinin həcmnin müəyyənləşdirilməsi əsas məsələdir. Bunu müəyyənləşdirmədən iqtisadi artımın dayanıqlı olma problemini həll etmək mümkün deyildir. Lakin belə bir arqument qeyd etmək olar ki, bütün pul kütləsinin həcmi əmtəə və xidmətlərin dəyərinə uyğun olmalıdır. Elə başlıca paradoks da bu müddəadan yaranır.

Aparıcı ölkələrin iqtisadi fəallığı və mərkəzi banklarının pul siyasəti maliyyə bazarına da öz təsirini göstərəcəkdir. Valyuta axınlarında olan qeyri-müəyyənliklər Azərbaycanın və o cümlədən ticarət tərəfdaşlığı etdiyi ölkələrin də valyuta məzənnələrində dəyişikliyə səbəb ola bilər. Amerikada pul siyasətinin sərtləşdirilməsi və əmtəə qiymətlərinin azalması şəraitində inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yeni devalvasiya dalğalarının yaşanacağı istisna deyildir. Gözlənilən bu mühitdə qiymətlərin dəyişəcəyi proqnozlaşdırılır.

2018- ci il üçün neftin orta qiyməti ilə bağlı müxtəlif proqnozlar verilirş hal-hazırda dünya bazarında neftin qiymətində artım müşahidə edilir. Lakin buna baxmayaraq neftin ucuzlaşması gözlənilir. Bu təklifin tələbi üstələməsi şəraitində qaçınılmaz haldır. Ölkəmizdə neftdən gələn gəlirlərin üstünlük təşkil etdiyini nəzərə alsaq onu qeyd edə bilərik ki, qeyri-neft sektoruna diqqətin artırılması vacibdir. Bunun üçün son illərdə dövlət tərəfindən bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Ölkəmizdə son aylarda dollara olan tələbin artması müşahidə olunur. Dollar satışı valyuta bazarında ilin əvvəlindən başlamaqla artıb. Bunun nəticəsində valyuta hərəqlərində Neft Fondunun təklifi artıb. Dollara olan tələbin artması milli valyuta kursunun azalması ilə nəticələnib. Eyni zamanda Türkiyə və Rusiyanın milli valyuta məzənnələri gözlənilən həddən aşağı düşmüşdür. Rusiyanın milli valyuta məzənnəsinin necə dəyişməsi bizim üçün də əhəmiyyətlidir. Belə ki, qeyri-neft ixracatımızın 35 faiz ə qədəri Rusiyanın payına düşür. Deməli, bizim qeyri-neft ixracatımıza təsir edən

faktorlardan biri də rublun məzənnəsidir. Rublun dəyişilməsi manata olan təzyiqi artırır. Belə bir vəziyyətdə mənim təklifim budur ki, Mərkəzi Bank iqtisadiyyatı tənzimləmək üçün çevik məzənnə siyasətini tətbiq etsin. İllər əvvəl 0.78 kursunun sabit saxlanılmasının qənaətbəxş olmadığını müşahidə etdik, hal-hazırda 1.70 kursunu sabit saxlamaq da arzuolunan deyil. Mərkəzi Bank sabit kursa deil, optimal interval daxilindəki məzənnə sabilliyinə nail olmalıdır.

Uçot stavkası Mərkəzi bank tərəfindən 13 faizə endirilib. Xatırladaq ki, uçot stavkası 15 faiz olmuşdur. Bu azalmanın depozit faizlərinə də təsir edəcəyi güman olunur. İqtisadi baxımdan uçot stavkalarındakı azalma kredit faizlərinə təsir edərək onları aşağı salmalıdır. Təbiidir ki, bu Mərkəzi Bankın bankların sağlamlaşdırılması üçün gördüyü işlərin səviyyəsindən asılı olacaqdır. Uçot stavkasının 13 faizə endirilməsinə baxmayaraq Mərkəzi Bankımız keçmiş sovet məkanında ən yüksək dərəcəyə malik olandır. Deməli, hələ də uçot stavkasının aşağı salınmasına ehtiyac duyulur. Eyni zamanda Mərkəzi Bank kredit faizlərini də aşağı endirməyə nail olmalıdır.

Bankların sağlamlaşdırılması prosesində Maliyyə bazarlarına nəzarət palatasının kompleks yanaşmasına ehtiyac duyulur. “Axsayan bankların” palata tərəfindən müflis elan edilməsi problemin həlli demək deyildir. Bu kimi bankların sağlamlaşdırılmasına ehtiyac var. Getdikcə öz funksiyalarını qismən və ya tam yerinə yetirə bilməyən bankların sayı artmaqdadır. Hətta qoyulmuş əmanəti bankdan geri götürməkdə belə çətimliklərlə qarşılaşırıq. Problemlı kreditlərin həcmi gün keçdikcə artır. Təklif olaraq xarici valyutada olan kreditlərə güzəştlərin tətbiq edilməsi irəli sürülsə də bu qəbul olunmamışdır. Bu aspektdə vətəndaşlara da bir sıra təkliflərim olacaq. Vətəndaşlar əmanətlərini yerləşdirərkən yüksək faizə yox, bankdakı maliyyə imkanlarına daha çox diqqət yetirməlidirlər. Banklarda ABŞ təcrübəsindən istifadə edilməlidir. Belə ki, aktivlərin və problemlı kreditərin dövlət tərəfindən alınması və sağlamlaşdırılması lazımdır.

Problemlı kreditlərin həllində “Üç tərəfli güzəşt” mexanizmindən istifadə olunmalıdır. Belə ki, burada 3 fərdin- banklar, hökumət və müştərinin iştirakından

danışılır. Praktiki olaraq, bu mexanizmdə yaranmış fərq 3 tərəf arasında bölüşdürülür. Belə ki, yaranmış fərqi üçdən bir hissəsini bank, üçdən bir hissəsini müştəri, qalan üçdən bir hissəni isə dövlət ödəyir. Bu zaman heç bir tərəf üçün ağırlıq yaranmır və problemlə kreditlərin həll olunması ilə nəticələnəcəkdir.

Respublikamızda 200 manatlıq yeni pul əskinasları dövriyyəyə buraxıldı. Belə əskinasların dövriyyəyə buraxılmasının bir sıra mənfi və müsbət tərəfləri var. Açıqlamalara əsasən, yeni əskinaslar yığımların optimallaşdırılmasına və tədavi prosesinin daha asanlaşmasına səbəb olacaq. Belə əskinasların dövriyyəyə buraxılmasında bir sıra çatışmazlıqlar da var. Dövriyyəyə belə əskinasların buraxılmasının nağdsız hesablaşmalara öz təsiri olacaqdır. Belə ki, hazırki dövrdə ölkəmiz nağdsız hesablaşmaları stimullaşdırır. Bu əskinaslar isə nağdlı hesablaşmaların artımına səbəb olacaqdır. Eyni zamanda pulun alıcı qabiliyyətinin də aşağı düşməsinə səbəb ola bilər.

Digər bir tərəfdən hal-hazırda nağd hesablaşmalarda daha çox xırda əskinasların azlığını müşahidə edirik. Bu aspektdən xırda əskinasların artırılması daha məqsədəuyğundur.

NƏTİCƏ

Hal-hazırda dünyamızda əksər dövlətlərin həyata keçirməkdə olduğu iqtisadi siyasətin əsas tərkib hissələrindən biri də pul-kredit siyasətidir. Beləliklə, pul siyasəti barəsində iqtisadi ədəbiyyatlarda müxtəlif növ fikirlər mövcuddur.

Pul- müasir dünyamızda hər kəs tərəfindən ödənişlərdə qəbul edilən mübadilə vasitəsidir. Pulun əmanətə, əmanətlərin isə kreditə transformasiya prosesi məhz banklar, xüsusi ilə də hər bir ölkənin əsas bankları tərəfindən həyata keçirilir. Yəni, banklar pul vahidlərini hər hansı bir müddətə istifadə etmədikləri və xərcləmədikləri pulları müxtəlif əmanətlər formasında cəlb edərək, həmin əmanətlərdən kreditlərin verilməsini, bununla da bazarı və inflyasiyanı tənzimlənməsi mexanizmini həyata keçirirlər. Mövcud keçid dövründə biznesin və sahibkarlıq sahəsinin inkişafında kredit-siyasətinin rolu əvəz olunmazdır. Ölkə iqtisadiyyatının yenidən qurulduğu bir vaxtda dövlətin öz istehsal etdiyi malların çəkisinin yüksək olması çox vacibdir. Buna da yerli müəssisələrin sürətli inkişafının nəticəsində nail olmaq mümkündür. Yeni yaranan müəssisələrdə vəsait çatışmazlığını nəzərə alsaq, pul kredit siyasətinin zəruriliyini müşahidə etmək olar. Deməli, yeni yaranmış müəssisələrdə önəmli və dövriyyə fondların maliyyələşməsi, yeni bizneslərin yaradılmasındakı maliyyə problemlərinin aradan qaldırılmasının tək yolu bank kreditləridir. Bu prosesdə eyni zamanda həm dövlət, həm kredit alan, həm banklar maraqlıdır. Banklar ölkə iqtisadiyyatının inkişafına kredit vasitəsi ilə maliyyələşmə prosesi apararaq kömək edir. Eyni zamanda öz sərbəst vəsaitlərini dövriyyəyə buraxmaqla gəlir əldə edir. Kredit alan tərəf isə öz təsərrüfatını qurmaqla həm gəlir əldə edir, həm də vergi ödəyicisi olmaqla ölkədə sosial bərabərsizliyin azaldılmasında və aradan qaldırılmasında əsaslı şəkildə iştirak edir.

Bu siyasəti ölkədə Mərkəzi bank həyata keçirir. Pul siyasəti deyərkən, dar mənada Mərkəzi bankın iqtisadiyyatdakı maliyyə təklifinə təsiri başa düşülür. Siyasətin əsas məqsədi dedikdə, ölkədəki inflyasiyanı nəzarətdə saxlamaq, işsizliyin normal

səviyyəsini saxlamaq, iqtisadiyyatı hazırkı nəziyyətindən asılı olaraq ya maliyyə emissiyasına və kredit siyasətinin stimullaşdırılmasına, ya da kredit verilməsinin məhdudlaşdırılmasına yönəldilir. Eyni zamanda böhran dövründə konyukturanı canlandırmaq üçün Mərkəzi Bank kredit verilməsini artırır və faiz normasının azaldır. Tərsinə olaraq, yüksəliş dövründə isə qiymətlərdə artım olduğuna və iqtisadiyyatda disproporsiyalar müşahidə olunduğu üçün Mərkəzi Bank kreditlərin iqtisadiyyata daxilolma imkanlarını daraldır, yəni kəskin pul siyasəti reallaşır.

Buraxılış işinin məzmunundan da göründüyü kimi, maliyyə mənbələrin pul-kredit siyasətinin əsas alətlərindən biri olmaqla tələb və təklifi tənzimləmək yolu ilə milli pulun, yəni manatın məzənnəsinə təsir edən mexanizmlərdəndir.

Maliyyə bazasının yaradılmasına olan inhisar Mərkəzi banka maliyyə təkliflərini manipulyasiya etməyə, bankların remaliyyələşdirmə parametrlərini dəyişdirməyə və onların fəal əməliyyatlar keçirmə qabiliyyətinə təsir göstərmələrinə imkan yaradır. Faiz siyasəti, mütləq ehtiyatlama norma və şərtlərinin dəyişdirilməsi, eləcə də digər monetar tənzimləmə alətləri vasitəsi ilə bankların iqtisadiyyatı maliyyələşdirmə imkanlarına təsir göstərməklə Mərkəzi Bank olduqca mühüm iqtisadi dəyişənlərin, xüsusi ilə də inflyasiyanın dinamikasına təsir göstərir.

Təkmil pul siyasətinin aparılmasının əsas şərtlərindən biri kimi bank sisteminin bankın ötürücü və daşıyıcısı olduğunu nəzərə almaqla Mərkəzi Bank islahatları dərinləşdirməyə yönümlü mühüm işlər həyata keçirməlidir. Mərkəzi Bank, banklardakı rəqabət imkanlarını artırmaq, bankların üzərlərinə düşən öhdəliklərin keyfiyyətlə və zamanında yerinə yetirilməsinə nail olmaq üçün bankların kapitallarının təmərküzləşdirilməsi, artırılması və bu əsasda bankların iqtisadiyyatı maliyyələşdirmək mümkünlüyünü də genişləndirməlidir.

Mərkəzi bankdakı mühasibat qarşılaşdırma sistemi tamamilə avtomatlaşdırılmalıdır. Şübhəsiz ki, bank infrastrukturunu və bank sistemi, xüsusilə də ödəniş sistemi inkişafda olduqca bu Mərkəzi banka pul siyasətini geniş şəkildə aparmaq imkan verəcəkdir. Hər bir ölkədə etibarlı bank sistemi formalaşmalıdır. Etibarlı

bank sistemi peşəkar və yüksək idarəçilik sisteminin təşkili ilə yanaşı banklarda beynəlxalq standartlara uyğun idarəetmə prinsiplərindən əsas götürülərək həyata keçirilən siyasətin nəticəsidir. Hazırda Mərkəzi bank tərəfindən həyata keçirilən girov mexanizmi, yəni daşınmaz əmanətdən istifadə olunması olduqca primitivdir. İlk növbədə girov təminatı bankın yüksək likvidlik meyarına uyğun formalaşdırılmalıdır. Dünya təcrübəsindən aydın olur ki, likvidli girov dövlət qiymətli kağızlarıdır ki, bunlar da öz növbəsində etibarlılıq keyfiyyətləri ilə xarakterizə olunurlar.

Mərkəzi bank pul siyasətini yeritməklə yanaşı bu sahədə təkmilləşdirilmiş və hal-hazırda ölkəmi üçün vacib olan yanaşmaları həyata keçirməlidir. Ölkədəki mövcud vəziyyətə nəzər salındıqda Mərkəzi Bank bir sıra işlər görməlidir. Məsələn faiz stavkalarının əsaslı şəkildə aşağı salınması labüddür. Hal-hazırda 13 faiz olmasına baxmayaraq bu yenə də yüksək faiz hesab edilir. Ötən illərdə devalvasiya baş verdikdən sonra ölkəmizdə əsas məsələlərdən biri problemlı kreditlərdir. Hansıki dollar kursu 0.78 olan vaxt götürülmüş devalvasiyadan sonra isə yeni kursla ödənilməsi vacib olan kreditlər. Bu sahədə üç tərəfli güzəşt mexanizmindən istifadə edilməlidir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində /kitablar və elmi məqalələr/:

- 1.Z.F. Məmmədov, “Bank fəaliyyətinin əsasları” (Elmi-nəzəri və praktiki məlumat kitabı), “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı, Bakı, 2013, səh.269
2. M.M.Bağirov – “Banklar və bank əməliyyatları”, Maarif nəşriyyatı, Bakı-2003, səh.425.
3. Pul, Kredit və banklar” , Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəşri –/tələbələr üçün əyani vəsait/ “Bakı-2000
- 4.H.İ.Həşimov – “Pul-kredit siyasəti və vaxtı keçmiş borclar problemi”,/tələbələr üçün əyani vəsait/ Bakı, səh.206
5. A.H.Abbasov// “Ölkəmizdə maliyyə bazarının formalaşması və bazar iqtisadiyyatında kredit-maliyyə sisteminin problemləri” //Bakı-2003,səh.150.
6. V.S.Şəfiyev “Kredit siyasətinin məqsədləri və bankınbank üçün praktiki əhəmiyyəti” – Maliyyə və qarşılaşdırma jurnalı №1/2006, səh.12.
7. R.Ə.Mustafayev “Ölkəmizdə pul-kredit bazarının vəziyyəti və bankın inkişaf meylləri” – Maliyyə və qarşılaşdırma jurnalı, №2//Bakı/2005,səh.8/9
8. S.A.Hacıyev “Maliyyə-maliyyə nəzarəti- iqtisadiyyatı idarəetmənin mühüm vasitəsidir” – Maliyyə və qarşılaşdırma jurnalı №8//Bakı/2007,səh.16.

Rus dilində:

- 9.В.З. Зейналов Эффективность финансовой стратегии правительства Азербайджана в условиях мирового кризиса // Под ред. д.э.н., проф.А.С.Селищева. Выпуск № 9:– СПб.: Инфо - да, 2006. с. -195.
- 10.Э. С. Рустамов. Проблемы реформирования макроэкономических институтов в послекризисный период// Деньги и кредит.- 3/2011.

- 11.Ш.Г. Гаджиев, “Финансово-банковская система Азербайджана в условиях глобального кризиса”: // - 2008. с. 105.
- 12.А.Керимов “Рынок банковских услуг” // Баку. 2010.с.55
- 3.Г. Ибрагимов, “ Генезис денежно- кредитной системы Азербайджана”. Баку, 2000с.108.

İngilis dilində:

13. Tuma Z. Is Inflation Targeting the Way to Lower Inflation? Eastern European Economics, 2000, November-December, vol. 38, no. 6, pp. 7-8.
14. Wagner, H. (1998): «Central Banking in Transition Countries», IMF Working paper, 98/126.
- 15.Tuma Z. the role of credit and the modernization of banks in the sphere of lending: monograph / ed.
- 16.Finance, money circulation and credit: Textbook. for bachelors / ed. S. M. Cheldaera.p.106, 2006
- 17.Organization of lending in a commercial bank: study. allowance
- 18.Banking risks: a textbook / ed., Szapary G. -3 th ed., Pererab. and additional. - M.: KNORUS, 2013. - 292 p.
- 19.Organization of savings business. Textbook / Ed. The Queen. - Moscow: Finance, 1992.
- 20.Maslenchenkov Y. Economic model of GEPOM management // Business and banks. 1995, No. 35.
- 21.Maslenchenkov Yu.S. Monitoring of the bank's financial performance on the basis of modeling its balance sheet and identifying traditional bank risks // Banking. 2002, №4.
- 22.Mashinistova E. Credit Institutions as Subjects of Mortgage Operations with Housing // Russian Economic Journal. 1996. № 7.
- 23.Management - analysis of the bank's performance. // Banking. 2003, №4.

24. Methodical recommendations and an approximate text of the loan agreement // Business and banks. 1993. № 18.
25. Markova OM, Sakharova LS, Sidorova V.N. Commercial banks and their operations. - M.: Banks and stock exchanges. - Moscow: Izd. association "UNITY", 1995.
26. Martynov A.Yu. Banks and leasing. M., 2001.
27. Martynova T. The Central Bank will not stop at IFRS. Tatyana Paramonova promised the banks: "And then there will be Basel-2." // Bank Review, No. 12, 2004.

Normativ hüquqi mənbələr:

28. "2006-cı ilin yekunları üzrə maliyyəsiyasətinin yerinə yetirilməsi vəziyyəti haqqında" Mərkəzi bankın hesabatı
29. "Mərkəzi Bank haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu
30. "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu

İnternet resursları:

31. www. <http://unec.edu.az/>

